

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ — ՀԱՏՈՐ ԵՍԹՆԵՐՈՐԴ

ՏԵՏՐ ԻՆՆԵՐՈՐԴ — ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1876

- Ս. Նախնեաց կրօնքը, գրագիտութիւնն ու հարտա-
րութիւնը
Բ. Վոսփորի անգղիները
Գ. Բրիստոնէական ամուսնութիւն
Դ. Հրապարակախօսութիւն
Ե. Ս.Ս. Էւ այլք
Զ. Նոր հրատարակութիւն

ՅԱՐԾԱՇ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆՍ Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԵՆԻ
— 1876 —

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1910

1910

1910

1910

1910

դին լուսոյն կը վկայէ . ոչ թէ ինքն է լոյսը՝ այլ Աստուծոյ Բանը : — Բանն Աստուծոյ , և նոյն ինքն Աստուած , ճշմարիտ լոյսն է , որով աշխարհ եկող մարդիկները կը լուսաւորուին . աշխարհի մէջ էր , աշխարհ անով ստեղծուեցաւ , և աշխարհ զանիկա չը ճանչցաւ :

« Այս վարդապետութիւնը ոչ թէ մեր նշանակած որոշ բառերով , այլ ասոնց մի և նոյն իմաստն ունեցող խօսքերով բացատրուած է Պրատօնականաց գրոց մէջ .

« Հեթանոսաց գրքերուն մէջ հետեւեալ խօսքերն ալ կարգացած եմ . Աստուծոյ Բանը ո՛չ ՚ի մարմնոյ և և ո՛չ յարենէ եղած է . այլ յԱստուծոյ ծնած է . Բայց Բանն Աստուծոյ մօտն եղաւ և Ռեբեղ Բնականաւ խօսքը գտած չեմ հեթանոսական գրոց մէջ :

Նախնեաց՝ Ռեբեղ Բնական և Բնական Աստուծոյ հաւատալուն վկայութիւնները հաւաքելը դժուարին է . Շամբուիօն և Պ. Բուժէ արդէն բաւական ծանօթութիւն տուած են եգիպտական քաղաքակիրթ աղբիւն գլխաւոր և հիմնական վարդապետութեանց վրայ : Այս երկու իմաստնոց ըրած քննութիւններէն և հետազոտութիւններէն սա՛ կը հետեւի՝ թէ արեգական հանապաղօրեայ ծագումը աստուծոյն մարմնական կենդանի պատկերն էր :

Սմեմբարճրեալը դերեղմանական երգերու մէջ զանազան անուններով կոչուած է . ճշմարտապէս Ռեբեղ Բնական Աստուծոյ , որ ինքն յեկեան կը ծնանի , որ է ՚ի սեպանի .

Այս խօսքերը , ինչպէս նաեւ Պրատարքոսի և Պորբիւրոսի մի և նոյն նիւթոյն վրայ դրածները ճշմարտութեան այնպիսի յատկութիւն մ'ունին՝ որով նախնեաց աստուածաբանական հաւատքին ճիշդ և մանրամասն նկարագիրը կրնան համարուիլ պատմութեան մէջ :

Յոյն փիլիսոփային հետեւեալ խօսքերը ո՛րչափ վսեմ և միանգամայն ո՛րչափ հրահանգիչ են .

« Եգիպտոսի մէջ (Պրատարքոսի խօսքերն են) մաս-

նաւոր տուրք մը կը վճարեն սուրբ կենդանիները սնուցանելու և դարմանելու համար : Միայն թէքէի բնակիչները այս տուրքէն ազատ են , որովհետեւ բնաւ չեն հաւատար՝ թէ մահկանացու Պարոնք կայ , այլ միայն այն աստուածը՝ զոր Քրիստոս կը կոչեն : Կը հաւատան՝ թէ այս պարոնքը բնաւ « քրիստոնէութիւն » չէ , և որքէն չը մեռնի (1) ։

Միայն եգիպտական դերեղմաններուն և կոթողներուն վրայ դրուած չեն ճշմարիտ , յաւիտենական և ինքնագոյ Սասուծոյ զարմանալի և բոլորովին քրիստոնէական ծանօթութիւնները :

Ըստ վկայութեան Մալթ — Պրիւնի , այն ծանօթութիւնները բնութեան չէնքերուն անուանց ալ միացած են : Կօրխայի և Հլասայի քաղաքացի միջօրէական դժերուն մէջ տեղ , կ'ըսէ Մալթ — Պրիւն , Հիմալայացի գօտիներուն շատերը՝ որ մշտնջենաւոր ձիւներով ծածկուած են , հիւսիս դէպ 'ի Չանկ — Պոյի ալ եղերքը երկընցած են . այս գօտիներուն ամենէն բարձրը իւրեւ — Շահէ — Կահէ կոչուածն է , որ Դիպէդայի լեզուով կը նըշանակէ , ինչիչ Սարոնի գետունէն Յիմալայոյ լեռն (2) , Ուսկից է այս զարմանալի հաւատքը , որ Դիպէդացւոց լեռան մշտնջենաւոր ձիւներով նշանաբանեալ է . այս հաւատքը մի միայն հին և սկզբնական աւանդութիւններէն ելած է :

Ուրիշ շատ ճշմարտութիւններ՝ որոց մարդկային խելքը չը հասնիր , թէ՛ նախնեաց գրքերուն մէջ և թէ՛ եգիպտական մագաղաթներու վրայ կը գտնուին : Այս ճշմարտութեանց կարգէն են աստուածային անձանց երբեք չեմքս վարդապետութիւնը և այն « Կառուր » դասարանները՝ որուն առջև պիտի ներկայանան բոլոր հոգիները՝ երկնային բնակարանները մտնելէ յառաջ : Այս վերջին կէ-

(1) Տարեդիրք վիլիսովի Լոմա. Գլ. Ժ. Հատ. Ա.

(2) Բովան. տիեզերական աշխարհ. հատոր Բ. Եր. 14 :

տին վրայ քիչ մը պիտի խօսինք, և պիտի ցուցնենք թէ Երիստոնէութեան հաւատարեաց հետ որչափ ամենամեծ նմանութիւն ունի :

Այնքալ և յառաջ եղիստացոց մէջ տարածուած ճշմարտութիւնք, յիշենք, և պարտէ շինուած տեսակ մը թղթաց վրայ գրուածները աչքէ անցունեմք՝ զորոնք Պ. Լեւորման (Գաղղիոյ վարժարանին մէջ դասատու արեւելեան լեզուաց) թարգմանած է :

Հոգին, կըրնն հին յիշատակարանք, դատաստունին ատանը կը մանէ, ուր Ոգիբնիս իրեն կ'սպասէ՝ արժանի վրայ նստած, իւր քառասուն և երկու տօնակից դատաւորներով : Հոն պիտի տրուի այն վերջնական վրձնաւոր, որով հոգին կամ երջանկութեան մէջ պիտի ընդունուի կամ մանջնեալէս անկէ մերժուի :

Այն ատեն նոր հարցախորձ մը տեղի կունենայ. հոգին ըստ իր կենաց հաշիւը պիտի տայ :

Յանցանք չը գործեցի, օրիափ աղաղակէ մեռեալ եմ : չը հայհոյեցի, չը խաբեցի, չը գողցայ, խորամանկութեամբ մարդոց մէջ ատելութիւն չը սերմանեցի, մէկուն հետ անդթութեամբ չը վարուեցայ, խռովութիւն չը հանեցի, ծուլութիւն չըրի, արքեպոսթիւն չըրի անիրաւ հրամաններ չը տուի, պարասպ հետաքրքրութիւն չըրի, շատախօսութենէ հեռի կեցայ, մէկը չը հարուածեցի, մէկուն երկիւղ չը տուի, ուրիշը չանիծեցի, սրտիս մէջ նախանձու անգի չը տուի, ո՛չ թափաւորին և ո՛չ հօրս վրայ չարախօսեցի, զրպարտութիւն չըրի :

Մեռեալը հետեւեալ խօսքերն ալ պիտի ըսէ :

« Մտնդ-խացներուն բերնէն կաթը չառի : Գերեզս չարիք չըրի՝ վրան ունեցած իշխանութիւնս չարաչար գործածելով. աստուածոց նուէրներ տուի, անթիի եղողին հաց տուի, ծաբաւ եղողին ալ ջուր. մերկ եղողը զգեցուցի : Մայրաքաղաքս Միսպիսի քանչեղի բարոյական մը լաւ մտենիս՝ կարծես, Սեւտարանին սա՛ խօսքե :

ըը կարդացած կ'ըլլամք .

«Բարեկարգ» և «Երեսմեկ» համալսարանները, ծախսերից, և արժեքներից, տարբերվում են ընդհանրապես հակառակ, «Երեսմեկ»-ը զգալիորեն ցածր է, և հետևաբար զգալիորեն ավելի է փութում և արագորեն զարգանում։

Շատ խմատուններ՝ եղիպտացւոց և քրիստոնէից վերջին դատատաններուն մէջ եղած նմանութիւնները տեսնելով՝ ինքն իբեցմով հարցաւցած էն՝ թէ արդեօք Աւետարանը եղիպտական աւանդութիւններէն ներ-
նչուած է . իսկո՞նք խմատուններ . մուցած հն՝ որ այս հարցման պատասխանը Յուդա առաքելոյն թղթոյն մէջ գրուած է , որ կանոնական զրոյց կարգէն է . Ահա ա-
սիկ թէ ինչպէս քրիստոնեայ առաքեալը այս նիւթոյն վրայ կը խօսի .

[illegible]

Ինչ որ ալ ըլլան Ենովքի դրոց վրայ եղած կարծիքները, եկեղեցին ճշմարտ կը համարի՝ թէ այս մարդարէութիւնը Ենովք նահապետինն է։ Ուրեմն, վերջին դատաստանին դադափարը ջրհեղեղէն առաջ աւանդութեամբ կար։ Եզիպտացիք այս աւանդութիւնը պահած և քիսուս ֆրիստոս ալ զայն մարդոց յայտնի յիշեցուցած է։

Եղիաթացի ժողովրդէն առաջ կրօնքը աւելի նախ-
նահան զիճակի մը մէջ էր . կրօնից սահմանադրութիւ-
նը երկու բանէ կը բաղկանար , զոհէն և շտաթու-
հանդստէն .

Ամենէն հին ժողովուրդները այս երկու կերպովն
ալ, այսինքն թէ՛ զոհով և թէ՛ շաքաթ օրը սուրբ պա-
հելով՝ շղիսառած վառաւորած են, որ մինչև ցոյսօր
մեր կրօնքին պաշտամանց հօդին են ։ Բրիտանիոն

թեան ծագմանէն ՚ի վեր, աւելի մաքուր և աւելի
կատարեալ զոհր յաջորդած է բոլոր միւս զոհերուն,
բայց զոհը ըստ ինքեան մինչև մարդկութեան օրօրոցը
կ'ենէ. մարդիկ զոհ ընելու պատուէրը Աստուծոյ ըն-
դունած են: Եօթներորդ աւուր հանգստեան վրայ
խօսելով, ասոր ծագման վրայ աարակուսիլը անկարե-
լի է: Մովսիսի գրող մէջ կարդալ պէտք է այն պատ-
ճառները՝ որք զԱստուած փառաւորելու այս կերպն
արդարացուցած են: Մովսէս կը խոստովանի՝ որ այս
կերպը հնարողը ինք չէ, և ասոր վրայ բնաւ դադա-
վար պիտի չունենայինք առանց յայտնութեան: Թէ-
պէտ և հին յիշատակարանք ջրհեղեղէն առաջ շաբա-
թու սուրբ պահուելուն վրայ չեն խօսիր, բայց աշ-
րամաքանութիւնը մեղի կ'երայխաւորէ թէ Ագամ,
Աբէլ, Կայէն և իրենց սերունդները եօթներորդ օրը
սուրբ պահելով իրենց Արարիչը պատուած պիտի ըլ-
լան: Այրեմն կրօնական հին ժողովորդք նշանաւոր
էին թէ՛ իրենց հաւատարիաց մարքութեամբը և թէ՛
պաշտամանց օրինաւորութեամբը:

Խօսինք հիմա ալ նախնեաց գլխաւորական դերա-
դանցութեան վրայ:

Բ.

Միայն Դաւթի, Սողոմոնի և ուրիշ քանի մի մար-
դարեւից անմահ դրքերը յիշենք: Մարդկային տեսու-
թեամբ, կրնանք ըսել թէ այս դրոց խորհրդածու-
թեանց բարձրութիւնը, ասացուածոց վսեմութիւնը,
փոխակերպութեանց և ձևոց շքեղութիւնը, և մա-
նաւանդ անընդունական բանաստեղծութիւնը այն դրոց
գերազանցութեանը կը վկայեն:

Զարմանալի՛ բան. որչափ դէպ ՚ի հին ժամանակ

ները յառաջ երթանք, այնչափ մտաց յղացմունքները վսեմ և ընտիր կը գտնեմք, այնպէս որ ստընդհանուր կանոնը կրնանք հաստատել թէ մտաց այն յղացմունքները աւելի կատարեալ են՝ որք մարդկային մտաց նոր արտադրութիւններ ընելու սկսած միջոցին աւելի մերձաւոր են :

Օրինակի համար . Հոմերոսի գիւցաղներգութիւնները՝ որք մեզնէ երեք հազար տարի առաջ գրուած են, տակաւին ամենէն քաղաքակիրթ և յառաջագեմ ազգաց զարմանքը կը շարժեն :

Մովսիսի գիրքը ձեռք առնունք, կ'ըսէ Պ. Կէնէ, մոռնանք վայրկեան մը թէ սուրբ գիրք է, միայն իւր դրազիտական գեղեցկութեանց ու շղենելու համար . պիտի համոզուինք՝ որ Մովսէսէն վեց հարիւր տարի ետքը ապրող Հոմերոսի գիւցաղներգութիւններէն աւելի կատարելութիւն կը պարունակէ : Ասիկա մէկ մարդու կարծիքն է, այլ շատ իմաստուն քննիչներ և քննադատներ ասոր կը վկայեն :

Մովսիսի ժամանակի մերձաւոր ուրիշ հօր ոգի մ'ալ կայ, որ իւր գերազանցութեան անհակառակելի ապացոյցներ թողած է . Յովրը ըսել կուզեմք : Յովր միանգամայն պատմագէտ, բնագէտ, աստղագէտ, իմաստուն և ի վեր քան զամենայն, քաջ ճարտարաստ է : Ոմանք ինքնիւրենց հարցուցած են՝ թէ արդեօք Պղատոն Յովրի չափ խոր հմտութիւն ունէ՞ր, և թէ Դեմոսթենէս անոր չափ ուժգին ճարտարխօսութիւն ունէ՞ր :

Բայց ամենէն զարմանալին սա՛ է՝ որ Յովր միայն քանի մը հարիւր բառով զանազան նիւթոց վրայ դրելու արհեստին կատարելութիւնը վերջին աստիճանի հասուցած է : Բողէմիւլէր երրոյակամ բառգիրք մը շինած է, որ ամէնը 139 երեսէ կը բաղկանայ . Յովր այն բառգրքին մէջ պարունակուած բառերուն կէտր դործածած է : Սակայն և այնպէս գիրքը աննման է,

մարդկային բոլոր ծանօթութեանց վրայ ալ կը խօսի . ամեն բան կը փայլի այս գրոց մէջ , որ ջրհեղեղէն քանի մի հարիւր տարի ետքը գրուած է :

Անցէք Չինաստան , կը յարէ Պ . Կէնէ , բացէք ՔէՄ , և մասնաւորապէս Շ — ՔէՄ կոչուած գիրքը : Պիտի զարմանաք՝ թէ այս գիրքը՝ որ հաւանականաբար աշխարհի ամենէն հին գիրքն է , կ'ըսուի , ինչ ճոխութեամբ , ճշգրտութեամբ և խմատութեամբ գրուած է : Այս գիրքը Չինաստանի պատմութեան ամենէն հին գիրքն է . վրան հնութեան կնիքը կը կրէ . Չինացի ժողովրդեան երեք պատմական իշխանաց , իւշէ , Շէճէ և իէ՛՛ թագաւորութեան վրայ կը խօսի . Այս երեք իշխանաց տրամախօսութիւնները կան , խրատներ կուտան , կառավարութեան , ճշմարիտ կրօնից , մաքուր բարուց և հասարակաց բարեկարգութեան սկզբունքները կը հաստատեն այնպիսի վայելչութեամբ և այնպիսի համոզմամբ՝ որ այն գիրքը կարդացողը ինք զինք մարդկային սեռին օրօրոցին և նահապետական դարուն մէջ կը կարծէ :

Չինաց վերոյիշեալ երկու գրքերը ուրիշ խոր տեսութիւններ ալ կը պարունակեն . ոճերնին վսեմ է , կ'ըսեն Չինաց յեշտայրուի : Ամենէն հաղուագիւտ ողիւնները այն գրոց ոճն ունենալէ յուսահատած են . Ուրեմն այն գրքերը դեղեցիկ և զարմանալի քաղաքակրթութեան մը նշաններն էին :

Գ.

Նախնական ճարտարութիւնը՝ հին ազգաց գիտութեան , կրօնից և դրադիտութեան հետ կատարեալ ներդաշնակութիւն ունէր :

Ասիկա ապացուցանելու համար՝ կը բաւէ որ Նախ-

նեաց գիտնական ժանօթութիւնները և քաղաքակրթութիւնը մտքերնիս բերենք։ Որովհետեւ հոյակապ չէնք մը՝ թէ՛ տաճար, թէ՛ պալատ և թէ՛ շիրիմ ըլլայ։ յանպատրաստից կա՛մանկատար արհեստով չը շինուիր։ Արհեստոր գիտութիւն և հանճար կը պահանջէ։

Հին ազգաց գիտութեան վրայ լաւ գաղափար պիտի ունենամք՝ եթէ անոնց արհեստին մեծագործութիւնները գիտենք. պիտի զարմանամք և ափշինք. որովհետեւ խելքէ մտքէ վեր բաներ կ'երևին :

Պատալեւքի և Թէրէի մէջ հոյակապ տաճարներուն
քարերը՝ որ հիմա կործանած , բայց աւերակները կան ,
նախնի ժողովրդաց իմացական գերազանցութեանը կը
վկայեն :

Ինչպէս, կ'ըսէ Միսէն եպիսկոպոսը, իւր Ռեհա-
նայանիւն 'է առաջ աշխարհի' անուն դրոյ մէջ, կրնամք պար-
ծիլ մեր արհեստներուն եւ գիտութեանց վրայ, երբ
փխնիկէի մէջ ցրուած աւերակները տեսնեմք, ուր մէկ
մէկ քայլ առած առնենիս՝ գիտութեանց ծագումը կամ
սկիզբը հոն կը դառնեմք։ Պաշարէքի հոյակապ շէնքե-
րուն քարերէն մէկը հազիւ թէ կրնամք շարժել (1)։
Միլիօնաւոր քարեր կան հոն, մէկ մէկու վրայ բարձ-
րացած, եւ կարծես դարերուն հետ կը մրցին եւ մեր
անկատար արհեստներուն վրայ կը ծիծաղին։

Ճանապարհորդք այս քարերուն ամենէն մեծերը
չափած են , Ուիլսոնն մեկ քար մը չափեր է՝ որ վաթ-
սուն եւ ինն ոտք երկայնութիւն , տասն եւ ութը ուր
լայնութիւն եւ տասն եւ երեք ոտք ալ բարձրութիւն
ունի եղեր . հետեւապէս , 46,146 ոտք խորանարդ ,

(1) Հաշուած են որ Պաալպէքի պատերուն մէջ քանդակուած քարերէն մէկը՝ մէկ երկվայրկենի մէջ մէթրո մը տեղ տանելու համար, քսան հաղար ձիու զօրութիւն ունեցող մեքենայ, կամ ձիոց քառասուն հազար մարդու զօրութիւն իշխալ է:

կամ 598 մէթրօ խորանարդ : Վենետիկոյ երկու սիւները , Հռովմայ միապաղաղ քարէ կոթողները եւ Բարիդի Միահաւանութեան (Concorde) կոչուած հրապարակին կոթողը Պաալպէքի քարերուն քով տղայական խաղեր են :

Գանք Եգիպտոսի աւերակներուն : Պ. Բուաթուանուն մէկուն՝ որ ամբողջ ձմեռ մը Եգիպտոս կեցած է , դրուածները մէջ պիտի բերեմք այս տեղ : Սհաւասիկ թէ ինչպէս կը նկարագրէ այն պալատան սրահը՝ որուն ձեղունքը սիւներու վրայ կանգնած է :

« Երբ հազար տարի ապրիմ՝ բնաւ պիտի չը մոռնամ այս հրաշակաւոյց պալատան վրաս ըրած տպաւորութիւնը : Խօսքով կամ լեզուով այսպիսի իրեր նկարագրելը անկարելի է : հիմա արհեստը այսպիսի արդիւնք չը կրնար արտադրել :

« Երեւակայեցէ՛ք սիւներու բազմութիւն մը : Չըբնաղ պալատան մէջ տեղն է այն վերնայարկ սրահը՝ որ հարիւր և քսան սիւներու վրայ բարձրացած է , որոց իւրաքանչիւրին թանձրութիւնն է վեց գիրկ . սիւներուն մէջ տեղն ալ կոթողներ կանգնուած են , որք անսասանելի կեցած են բազմայոյով դարուց երեսէն : Նկարչութիւնը այն պալատան մէջ իւր արհեստը և իւր բոլոր գանձերը թափած է . ներկերն անգամ՝ որ աւելի դիւրաւ կ'իյնան Ժամանակին բռնութեան տակ , առկաին այն սխարլի շինուածոյն աւերակներուն մէջ անեղծ կեցած , և երանգոյ կենդանութիւնը պահած են : Իւրաքանչիւր սիւն մէկ մէկ աշտարակի կը նմանի . իրենց լայն խոյակներուն վրայ ալ քանդակեալ քարեր կան : Կան քանի մի խոշոր քարեր՝ կէս մը ծռած , կէս մ'ալ գետին ինկած : Սհագին սիւն մը արբեցող մարդու պէս շարունակ իւր խաբսիին վրայ կ'երերայ :

» Մարդ կը զարհուրի այսպիսի աւերակներ դիտածատեն . ինք զինք շատ չնչին բան մը կը կարծէ անոնց քով : Կ'երևի՝ որ ոչ թէ մեղի պէս մարդիկներ , այլ

Տիտաններ կանգնեցին այս սիւնները իրենց խարիսխներուն վրայ, որ երեք հազար տարիէ ՚ի վեր կան:

«Մենք՝ որ մեր արհեստներով, ճարտարութեամբ և նիւթական կարողութեամբ կը հպարտանանք, ի՞նչ ենք այս վիթխարի պալատները շինողներուն քով: Երեք հազար տարիէն վերջը մեզնէ, մեր տաճարներէն, պալատներէն և քաղաքներէն ի՞նչ պիտի մնայ:»

«Շ...ֆ...» և «Շ...ֆ...» թագաւորները բարձրացուցին բուրդերը: Երբ Յակովբ նահապետը իւր օրդւոցը հետ Նեղոսի եզերքը բնակելու գնաց՝ բուրդերը դարերէ ՚ի վեր կային, Եդիպտոսի ամենէն զարմանալի և անեղծ շէնքերը՝ ամենէն հիններն են միանգամայն: Չը կայ աշխարհի մէջ շինուածք մը՝ որ Եդիպտոսի շէնքերէն աւելի հին ըլլայ ժամանակաւ: Մենք հոս պատմական ժամանակաց սեմոց վրայ ենք:

«Եդիպտոսի ամենէն մեծ բուրդին իւրաքանչիւր կողմը՝ մէկ անկիւնէն մինչև միւսը, երկու հարիւր քառասուն մէթրօ է: Սահեղեղ և մեծամեծ քարերէ շինուած է. այս քարերով հազար վարտախ երկայնութիւն և մէկ մէթրօ բարձրութիւն ունեցող պատ մը կրնայ շինուիլ:

«Մեմնոնի արձանն ալ յիշենք. ուրիշ տեղ նմանօրինակ արձան տեսնուած չէ. մարդկային խելքը կը չարմանայ կ'ափշի այս արձանին առջև, որ գերբնական բան մը կ'երևի: Հրէշի նման այսպիսի շինուածներ հսկայ ժողովրդեան մը պատկերն են, ժողովրդեան մը՝ որ մեզնէ առաջ աշխարհի մէջ տարեր և այս շէնքերը կանգնեցին:»

«Մեմնոնի արձանին բարձրութիւնը տասն և վեց մէթրօ է խարսխէն վեր: Ոտքերը երկու մէթրօ լայնութիւն և մէկ մէթրօ թանձրութիւն ունին:»

«Սեոստորի արձանը՝ որ թագաւորը իւր գահուն վրայ նստած կը ներկայացնէր, խարսխէն վեր քսան և վեց մէթրօ բարձրութիւն ունէր: Ոմանք հաշուեր են՝

որ այս արձանը երկու միլիոն քիլոկրամ կը կշռէ եղեր » :

Հին դարուց մէջ աւելի յառաջ երթանք :

Ո՞վ լսած չէ Բաբելոնի, պղնձէ հարիւրադուռն հռչակաւոր քաղաքին անունը, որ ջրհեղեղէն դրեթէ անմիջապէս վերջը շինուեցաւ : Երողոտոս ճիշդ և մանրամասն նկարագրած է այն հրաշալիքները՝ որոցմով Ներքովթի յաջորդները այս հռչակաւոր քաղաքը զարդարեցին և գեղեցկացուցին : Մարդ դժուարաւ հաւատալ կուզէ Երողոտոսի Բաբելոնի վրայ ըրած պատմութեան : Բաբելոն թէ՛ իւր շքեղութեան և թէ՛ ամայութեան ատեն մեծ տպւնւորութիւն ըրած է ճանապարհորդին վրայ :

Յոյն պատմիչք և մասնաւորապէս Գիողորոս սիկիլիացին Սուրբ Գրոց համաձայն կը խօսին Նինուէի հնութեան, մեծութեան և շքեղութեան վրայ : Ասորեստանի հռչակաւոր քաղաքին նոյն իսկ աւերակները կը վկայեն իւր հնութեան, մեծութեան և շքեղութեան :

Խիստ իմաստալից է սա խօսքը՝ թէ ճարտարութիւնըն ընդհանրապէս ժողովրդոց բայուց, սովորութեանց, քաղաքակրթութեան, և իմացական ծանօթութեանց ու յառաջադիմութեանց հայելին է : Յիրաւի, ի՞նչպէս պիտի երևան գային Թէբէի հրաշալիքները՝ եթէ ճարտարապետը ճշակ, ծանօթութիւն և փորձառութիւն չունենար . դորժաւորը ի՞նչպէս պիտի դորժէր այն խոշոր և ծանր նիւթերով՝ եթէ ծանր աշխատութիւնները գիւրացներու պատրաստ դործիք չունենար . Հապա ո՞ր գնենք այն ահագին քարերուն փոխադրութիւնը : Այն ատենները փոխադրութեան համար դորժածուած միջոցները այսօր մեզի համար գաղտնիք են : Հին ատեն լեռներէն խոշոր ժայռեր հանելու դարձողութիւնները սովորական բաներ էին :

Երբ Բաբելոն մէջ Միահաւանութեան Կոթողը իւր խարսխին վրայ հանեցին՝ թագաւորը, պաշտօնեայնե-

ըն և բոլոր ժողովուրդը հրապարակը գնացին Ամբողջ
Եւրոպա իսկոյն իմացաւ թէ Լուքսորայ կոթողը կանգ-
նուեցաւ :

Արդեօք Բարիդի հռչակաւոր կոթողը Պաալպէքի
քարերուն հետ կրնա՞նք համեմատել : Քիչ մը յառաջ
ըսինք՝ որ այն կոթողը տղայական խաղ է . Պաալպէքի
մէջ գտնուած Արեգական նշանաւոր տաճարին քարե-
րէն մէկուն հաղիւ թէ տաճաներորդ մասն է :

Բաբելոնի աշտարակին վրայ խօսել չենք ուզեր , ո-
րուն նկարագրութիւնը գիտենք : Այս աշտարակը հին
ժամանակներուն հրաշալեաց հրաշալիքն էր : Այն մար-
դուն անունն ալ գիտեմք՝ որ այս աշտարակը չինելու
պատճառ եղաւ :

Կրնա՞նք ըսել ուրեմն թէ նախնի ժողովրդոց իմա-
ցական կարողութիւնները տկար , և իրենք ալ բարրա-
րոս և վայրենի էին : — Ի՛նչ :

Բաղմաթիւ հնագէտք կը վկայեն թէ երկրիս առա-
ջին բնակիչները իրենց ապագայ սերունդներէն կը գե-
րազանցէին իմաստութեամբ և առաքինութեամբ :

Վ Ո Ս Փ Ո Ր Ւ

Ա Ն Ք Ղ Ն Ե Ր Ը

(Շաբաթական համար 495)

Զ.

ՅԱԼԹԱԿԱՆԻՆ ԼՈՒԾԻ

Տրապիզոնի մէջ երկիւղը կը տիրէր • առտունէ 'ի վեր Մէհէմմէտի թնդանօթները քաղաքը կը ռմբակոծէին , խրամատներ բանալով և հուր բռնկցնելով • Սուլթանին բանակը պարւապց կը մօտենար • քաղաքին քաջասիրտ մարդիկներն ալ 'ի ղէն կը դիմէին • ճարտարախօսը խորին ավուլութեան մէջ ընկղմեալ բնակչաց հայրենասիրութիւնը դդուելու համար՝ հրապարակները կը ճառախօսէին • Չանդակները կը հնչէին • փողոցներուն մէջ կ'ընթանային յիմարեալ կիներ , խռովեալ տղաքներ և դողողուն ծերեր • Տրապիզոնի եկեղեցիներն և մատուաները կ'երթային՝ որպէս զի երկնքէն ընդունին այն փրկութիւնը՝ զոր մարդիկ չէին կրնար

տալ իրենց , Պատրիարքն ու քահանայք՝ քահանայա-
կան զգեստներնին հագած՝ սուրբ պաշտամունքները
կը կատարէին և յողբ և յարտասուս շարժեալ այս բազ-
մութիւնը Աստուծոյ հետ կը հաշտեցունէին . թշուառ-
ները երկրաւոր յուսով չէին մխիթարեր : Ահէ՛հէ՛մէ՛տ
նոյն բանը կընէր Տրապիզոնի մէջ՝ ինչ որ ըրած էր 'ի
Բիւզանդիոն . չէնքերը իրեն կը պահէր . ահա՛ մարդ-
կային հոգւոյն հպարտութիւնը . իսկ մասնաւորաց հա-
րատութիւնները աղաղակէն կը թողուր՝ աւարաւուծեան
յուսով զանոնք քաջալերելու համար : Բայց Սուլթանին
վէ՛խնդրութիւնը միայն այսչափով դո՛հ չէր ըլլար .
որովհետեւ եթէ փառասիրութիւնը զինքն իւր կայս-
րութիւնն ընդարձակելու կը գրդէր , իւր առ իսլամու
թիւնն նախանձն ալ չափ չունէր . և անտարակոյս ժո-
ղովուրդը ուրացութեան և մահուան մէջ տեղ պիտի
դնուէր : Ժողովուրդը մարտիրոսութեան մոտձմուն-
քով փոխանակ տկարանալու՝ աւելի ևս քաջալերեցաւ :
Կանայք , ծերք և տղայք մարմնոյ երկիրդները մոռցան՝
մի միայն յաւիտենական վարձատրութեան վրայ խոր-
հելու համար : Քահանայք և եպիսկոպոսք սեղանին
մօտ յոտին կանգնեալ՝ մեծ քաջալերութիւններ սուին
ժողովուրդոց : Կոծերն ու լացերը քիչցան . զարհուրեցէ
և դողալէ դադրեցան . յուզմանց ամենէն չքեղը , քը-
րխտոնէականը դրդուեցաւ բազմութեան սրտին
մէջ : Ժողովուրդը եկեղեցւոյ մէջ գետնատարած Յե-
սէ՛ն Իււոյէ՛ն աղատութեան և յաղթութեան երգը ըս-
կաւ երգել : Յակոյն եկեղեցական դասը Տրապիզոնի
բնակչաց համար այս ամենը բաւական չը սեպեց : Տը-
կարները մխիթարելէն վերջը՝ կը մնար դօրաւորները
սրտապնդել , և երկչոտները ասոնց օրինակով խրա-
խուսել : Եկեղեցական թափօրներ՝ առջևէն խաչ և
դրօշ , փողոցները շրջեցան : Բոլոր կրօնական արարո-
ղութիւններն եղան այս թափօրներուն հետ . քանի որ
կրօնաւորները և քահանայները կ'երգէին և 'ի կռիւ

կը հրաւիրէին և կը յորդորէին այն թշնամոյն դէմ՝ որ բնակչաց կենաց և հաւատքին միանգամայն կ'սպառնայր, բոլոր տուններէն ղինեալ մարդիկ վար կ'իջնէին, որոց դէմքին վրայ յստահատական զօրութիւն կը փայլէր :

Դժբաղդաբար, բանակին զօրապետները այս հայրենասիրական շարժումը քաջալերելու հոգ չէին տաներ : Կայսրէն դրական հրամաններու կ'սպասէին. բայց կայսրը սատակի տխրութեան մէջ ընկղմած՝ կը յուսահատէր և կը շուարէր :

Գաւիթ կոմսենոս Տրապիզոնի պաշարումը և մտառաւոր կործանումը իւր ըրած յափշտակութեան իբրև պատիժ կը համարէր. կը զարհուրէր երբ մէկ ոճիւրէն իւր ցեղին վրայ եկած թշուառութիւնները կը լսէր. միտքը կը բերէր Քալօ — Յովհաննէսէն իւր մօրը խողխողելը, և մի և նոյն հրէշէն իւր հօրը խղիւղելը. յետոյ ինքն իրեն կը հարցնէր՝ թէ ինչպէս այս արիւննաթաթաւ ժառանգութիւնն ընդունեւ է :

Գաւիթ կոմսենոսի ընտելութիւնը տկարութենէ և հըպարտութենէ, սնոտի երկիւղէ և անհաստատ քաջասրտութենէ խառնուրդ մ'էր : Իբրև իշխան, երբեմն պատերազմներու մէջ քաջութիւն ցոյցեցած էր. բայց աղայի մը օրորոցին մէջէն ծիրանի պատմութեան յափշտակելէն ի վեր՝ կորուսած էր այն դոյղն ինչ քաջութիւնն ալ՝ որով զօրաց հրամայելու արժանի եղած էր : Իւր բնակարանին ներսը քաջուած, չէր ուզէր որ ուրմբակածութեան ձայնը, զանդակներու հնչումը, եկեղեցականաց երգերը և բաղմութեան աղաղակը լսէ :

Այս միջոցին, Հեղինէ Քանդակուղենոս իւր տղայքները պալատան մեծ սրահը ժողովելով՝ իւր դիւրադնական արութեամբ զանոնք կը սրտապնդէր : Իշխանապետը զսրմանախառն մեծարանօք անոր մօտիկ կ'ընէին. միայն Աննա իշխանուհին իր ամենէն պզտիկ Դէորդ եղբայրը բազկացը մէջ սեղմելով՝ իւր արտա-

սուքները աղուն ճակտին փայլ կը թափէին :

Մահաւատ փաշայի նաւատորմին խնդանօթաց հա-
րուածները ամուր գմբէթները խորտակելու կ'սկսէին .
յուսահատ աղաղակներ մինչև Լսքի — Սէրայի ապա-
րանքը կը հասնէին . ո՛չ հեծել, ո՛չ ողբալ և ո՛չ վա-
տիլ պէտք էր, այլ միայն պատերազմիլ :

Հեղինէ իւր որդւոց ըսաւ .

— Աղնիւ որդեա'կը իմ, վկայ է ինձ Աստուած՝ որ
երբէք թագի ցանկացած չեմ' հիմակուան կրածս շատ
անգամ 'ի փոյոց հիւսեալ թագ երեցաւ ինձ Ես,
Մատթէոսի աղջիկն և Յովհաննէս Քանդակուղենոսի
թոռը, իրենց օրինակովը դիտէի՝ թէ իշխանութիւնը
որչափ կը տևէ՝ և թէ անոր մէջ որչափ վշտեր և տա-
ռապանքներ կան Երկուքն ալ՝ զրկեալ 'ի գա-
հոյից, իրենց պալատէն փախան երթալ միմիւր մենապ-
տանաց պատերուն մէջ տարագիր կեանք վարելու հա-
մար : Բայց որչափ որ կը վայել՝ մարդկային մեծութիւ-
նը կը յարգեմ', գիտեմ՝ նաև՝ թէ թագաւորք և իշ-
խանք իրենց ունեցած պատիւը պաշտպանելու պար-
տաւորեալ են մինչև վերջը : Մէհէմէտ մեր դքսնց
մօտեցած է Իմացած եմք՝ որ եթէ ամրոցները
չը գրաւուին, մէկ ժամու մէջ պատերազմը պիտի սկը-
սի : Օ'ն ուրեմն, այս պատերազմը՝ ուսկից թերևս և
ոչ ոք պիտի վերադառնայ, զձեզ պատերազմողսց առա-
ջին կարգին մէջ պիտի գտնէ : Աստուած գիտէ՝ թէ
ինչ սիրով կը սիրեմ' զձեզ : Երջանկութիւնս, յոյսս և
հպարտութիւնս ձեր վրայ դրած եմ : Ձեզի չեմ' ըսեր .
« Խոցէք, յաղթական պիտի վերագառնաք »
ոյլ կ'ըսեմ . « Երթա՛յք բարեաւ, զձեզ յերկի'նս պիտի
տեսնեմ » : Ձեր ներկայութեամբ մեր վերջին պաշտ-
պանները պիտի խրախուսին . առաջին կարգին մէջ
պիտի ինկնաք, իբրև իշխան և զինուոր, օրհնեալք 'ի
Քահանայապետաց, և պատմութիւնը՝ որ մեծ դէպքե-
րը կ'արձանագրէ՝ իւր տողերէն մէկուն մէջ պիտի գը-

րէ . «Դաւիթ կայսեր տղայքները իրենց մայրաքաղաքին ծխաշուշ փխտակաց տակ ծածկուեցան » :

— Զէնք , զէնք , գոչեցին երիտասարդ իշխանազունք :

Հեղինէ սրահէն ելնելով՝ զինուց կողմը գնաց և ըսաւ .

— Ահաւասիկ Անդրոնիկոսի սուրը , Բասիլիոս Բ . ի թուրը , Հրեշտակ Դասհակի դաշոյնը և Օթմանի աւրեան մէջ կարմրացած երկու սուր : Այս զէնքերը յաղթութեամբ սրբեալ են , և գիտեմ որ զանոնք թշնամւոյն պիտի չըյանձնէք :

Հեղինէ զէնքերը համբուրեց , վերջը իւր որդւոց երկնցուց :

Աննայի և Գէորգայ հեծեծանքները կրկնապատկեցան :

— Ողջամբ կացէ՛ք , ըսին 'ի միասին իշխանազունք , իրենց մօրը բազկաց մէջ նետուելով :

Քիչ մը յառաջ իբրև չափահաս պատերազմի կը պատրաստուէին . հիմայ ալ իբրև տղայ իրենց մօր սիրոյ համբոյրը կը խնդրէին :

— Երթայք բարեաւ , պատասխանեց Հեղինէ . բայց կը կարծէք որ ես զձեզ առանձի՞ն պիտի թողում :

— Ի՞նչ . ի՞նչ կուզէք :

— Զեզիք ընկերանալ , մէկտեղ պիտի մեռնինք :

— Ո՛չ , ո՛չ , գոչեցին իշխանազունք միաբերան . մենք ատոր հաճութիւն չենք տար :

— Առային անգամն է որ կին մի , թագուհի մը պատերազմի կ'երթայ . իրէնոս Տիտինօթիքը չը պաշտպանե՞ց : Եկէ՛ք , Տրապիզոնի պարսպաց վրայ պիտի մեռնինք :

Աննա՛ արտասուելից ոտքի վրայ երկելով՝ ըսաւ .

— Կ'աղաչեմ , զիս երեսի վրայ մի՛ թողուք , ինձմէ մի՛ հեռանաք :

— Մեզի հետ գալ կուգես, հարցուց Հեղինէ :
Երկիւղալից սոսկում մ'եկաւ իշխանուհւոյն մար-
մնոյն վրայ :

— Ո՛չ, յարեց կայսրուհին, այսպիսի տեսարաննե-
րու չես գիմանար :

Հեղինէ արքունեաց առաջին ծառային հրաման մ'ը-
րաւ . վայրկեան մը պերճաւ ալ Դաւիթ կայսրը ծագեալ,
ծիւրեալ այն սրահը մտաւ՝ ուր Հեղինէ մեծ քողով մը
ծածկուած իւր օրդւոց մէջ տեղյոտին կանգնած էր :

— Ինձի իմացուցածինն ստոյգ է, հացուց Դա-
ւիթ, արցունքէն կարմրացեալ աչքերը երկուսարդ-
ի խաններուն վրայ յառելով . դժբաղ, իրենց մայրը,
այս սղայքները գէպ 'ի մահ կը տանիք

— Ես, իրենց մայրը, ասոնք գէպ 'ի պատուար-
ները կ'առաջնորդեմ . ես, իրենց տէրը, պարտքերնին
կը սովորեցունեմ :

— Հիմա պարտքը երկնից պատժոյն հնազանդ իլ է .
Տրադիզոն կորսուած է . կոստանդնուպօլսոյ պէս պի-
տի րլլայ :

— Կարելի է, ըսաւ Հեղինէ, որ Պատուած այս
նուաստութիւնն և դժբաղդութիւնը մեզի վերադա-
հած է . բայց Բիւզանդիոնի մէջ կոստանդին Ժ.Վ. միջև
վերջին ժամը կը կռուէր իր քաղաքը աւարաւորութենէ,
և տաճարները պղծութենէ ազատ պահելու համար . .
. . . : Վերաւորեալ և մերձ 'ի մահ, տակաւին պա-
տերազմեցաւ, և յաղթականը չը կոցաւ դոնէ զանիկա
իւր յաղթութեան ծառայեցունել :

Դաւիթ կայսրուհւոյն ձեռքերը իւր դողդօջուն ձե-
ռաց մէջ սեղմելով՝ ըսաւ .

— Մտիկ բրէ՛ . այս պաշտօնին մէջ մէկը կայ՝ որ
դիս կ'աճատանէ և կը դատապարտէ . Ալեքսիսն է,
Քալօ — Յովհանէսին օրդին, որք Ալեքսիսը՝ որուն
թագը յափշտակեցի Սա պատուհանին ծակէն
դիտէ՛ զինքը, տես թէ ի՞նչ վայրենի ուրախութեամբ

Մահ Լուտի նաւաորորդին՝ Լը նայի . կարծես՝ թէ այս մարդիկները ոչ թէ իբրեւ թշնամի , այլ իբրեւ վրէժխընդ իր կը համարի :

— Դե՛հ , ըսաւ Հեղինէ , կարելի է որ ձեր զուակները ըսածներնիդ լսեն . չեմ ուզեր՝ որ զձեզ յարդե՛նէ ետ կենան :

Այս միջոցին լուսոյ մեծ նշոյլներ նարթաներով պալատը լուսաւորեցին :

— Քաղաքին մէկ փողոցը կայրի՛ , աղաղակեց Հեղինէ : Եկա՛յք , որդեա՛կք իմ :

— Ի՞նչէ՛ն , Ի՞նչէ՛ն . աւելի լաւ է մեռնիլ քան անձնատուր ըլլալ . զօրապետք , դիւսաւորք , պօռացին բաղամթիւ ձայներ արքունեաց մօտէն .

— Ձեր աղջիկն և մեր որդւոյ վերջինը պահպանեցէ՛ք , ըսաւ Դաւիթ :

Բայց Աննա իշխանուհին իւր մօրը վղին վրայ կախուելով՝ ըսաւ .

— Կը վախնամ , դիւ մի՛ թողուր :

— Ո՛ր թէ մահու՛նէ , ըսաւ Հեղինէ , այլ Մէհէմէտի մէտի մեր պատերուն մէջ մանեղն վախնալու է Բու կուսական դէմքիդ վրայ անոր հայեցուածներէն և անձնատուր ըլլալու ամօթէն վախնալու է , որ քրիստոնեայ էիներ հօգե՛ն նախադանաց մէջ պիտի ձգէ :

Հեղինէ Աննայի ձեռքերը քակեց իւր վղին վրայէն . յանկարծ սրահին դուռը բացուելով՝ Սարա , Ուզուն - Հասան , Էշշէրիֆ և Բանայիա ներսնուան :

— Մեղի հետ կը մեռնի՞ք , հարցուց Հեղինէ իշխանաց :

Հասանի և Էշշէրիֆի պատասխանելէ առաջ՝ Սարա դողդոջուն ձայնով ըսաւ .

— Մէհէմմէտի պայմանները ձեզի իմացնելու եկայ :

— Մերժեցէ՛ք այն պայմանները , ըսաւ Հեղինէ հրապարտութեամբ .

— Աւելի կ'սիրեմք մեռնիլ, քան անպատիւ ապրիլ, կրկնեցին իշխանազունք։

— Որո՞նք են այդ պայմանները, հարցուց կայսրը։

— Տրապիզոնի դահէն պիտի իջնաք։

— Ասոր փոխարէն . . . :

— Ասոր փոխարէն Սուլթանը քաղաքին պիտի խընայէ։

Կայսրը պահ մը լռեց, Գերդաստանը երկու կուսակցութեան բաժնուած էր։ մ.կ կուսակցութիւնը, Հեղինէ և իւր որդիք բացէն պատերազմ կուղէին, իսկ միւս կուսակցութիւնը, Դաւիթ, Սննա, Սարա և իրենները կ'ուղէին՝ որ կայսրը դահէն կեցութիւնն ընդունի։ Վերջապէս, Դաւիթ գլուխը մէկդի ընելով և իւր կնոջ կրջտամբալից հայեցուածքին և իւր որդւոց վշտին չիլընալով հանդուրժել՝ պատասխանեց։

— Կ'ընդունիմ. . . . Հասան պիտի իմայունէ Սուլթանին՝ որ այս ժամէն սկսեալ Դաւիթ կոմսենոս Տըրապիզոնի մէջ թագաւորելէ դադարած է։

Խորին ափշութիւն մը տիրեց սրահին մէջ երբ կայսրը այս նուաստութեան բաժակն ընդունեց. Սարա անոր մօտեցաւ, եթէ ի սրտէ կայսեր ըրածին չը հանէր, գոնէ վրան կը գթար, և իբրև քոյր՝ անոր վիշտը իր մեղմացնելու կ'աշխատէր։

Հեղինէի որդիքը մայրերնին չը թողուցին, և իրենց արուած զէնքերը՝ զորոնք իրենց հօրը վատասրտութեան համար չը կրցան գործածել, ծունկերնուն վրայ խորտակեցին, և կտորուանքները գետին նետեցին։

Իշխերիֆ Աննայի մօտենալով՝ որ կուլար, ըսաւ։

— Մօրաքոյր իմ, իմ՝ Տրապիզոն ըրած առաջին համարդութենէս իվեր դադտնիք մը կը պահեմ՝ զոր ձեր մեծ թշուառութիւնը ձեզի յայտնելու քօջաարտութիւնը կ'ուտայ ինձ։ Էս՝ այն ինչ քաղաքակրթեալ ժողովրդոց գլխաւորն և աւելի վրանի տակ քան պաշտներու մէջ բնակած ըլլալովս՝ ինչպէս պիտի համարձակէի Դա-

Լիթ Կոմսենոսի աղջկան ըսելով՝ թէ կենացս ընկերն եղի՛ք : Հիմա ամեն բան ձեր ձեռքէն ելաւ . . . : Երէկի՛ կ'ի կայսրը այսօր տարագիր իշխան մ'է , վաղը Դուք ալ թափառական և աքսորեալ պիտի ըլլաք . . . : Ուրեմն , թաղեայ վրանիս տակ եկէ՛ք , ուր աղատ , երջանիկ և պատուաւոր պիտի ըլլաք : Իմ թիւրքմէն հրօսա ն'երուս մէջ ապաստանեցէ՛ք , ուր աւելի լաւ պիտի ապշտուիք , որչափ բնաւ չէք պաշտուած ժանտ օրուաց շքեղ բնակարանաց մէջ . . . : Ձեր թշուառութիւնները ձեզի մոռցնելու համար կեանքս ձեզի պի՛տի նուիրեմ . . . : Պիտի հասկնա՞ք՝ որ թագաւորութիւնը որտի ուրախութիւններէն ստորին է . . . : Գորովս ձեզի պիտի մոռցնէ ձեր վրայ հասած աղէտները , և միայն զձեզ սիրողը պիտի սիրէք այսուհետեւ . . . :

— Էշէրի՛ֆ , պատասխանեց Աննա՛ , շուարած , զարմաց ծ , ցաւոցս մէջ խօսքերնիդ դիտ կը կենդանացնեն և կը մխիթարեն . . . : Ինք դինքս կորսուած կարծեցի . . . : Ուշեւս կործանում և շարժարանք տեսայ . . . : Հիմա կ'զգամ՝ թէ յուսահատելու բան չկայ , և ապրելու զօրութիւն և կամք պիտի ունենամ . . . :

— Ինչէ՛ր համար , հարցուց Էշէրի՛ֆ :

— Ձեզի համար , պատասխանեց իշխանուհին ձեռքը երիտասարդին երկնցնելով :

Բանայիա՛ որ իշխանուհւոյն և իւր մօրեղբօր որ դւոյն վրայ կրակոտ հայեցուած կ'արձակէր , տեսնելով Աննայի ախշալի վշտերէն անակընկալ հանդարտութեան մ'անցնիլ , և զարմանալով՝ իշխանուհւոյի իւր բաղդը հաստատուն խոստամա՞ք Ուղուն — Հասան տղուն թուրով՝ քրթմնջեց :

— Աննա մեռնելու քաջասրտութիւն չունէր . . . : Այս ապրելու համար բաւական զօրութիւն ալ պիտի չունենայ :

Աննա իւր մօրը քով գնացած ատեն՝ Բանայիւս երիտասարդին մօտենալով՝ անոր ականջին փրփրեցաց.

— Ինչպէս անմիտ թռչունը որսորդին նետին առջևէն կը թռչի, անանկ ալ քու սիրտդ սիրոյ առջև գընաց Կոմսենոսի աղջիկը տեսար և ամփշար Բայց իւր սիրտը քնեւ չուզեցիր

— Ո՛չ ապաքէն Աննա գեղեցիկ է, Բանայիւս՝ .

— Այո՛, տեսքով գեղեցիկ է, վայելչութեամբ և պայծառութեամբ՝ ծաղիկ. Բայց սրտով տկար է վիթի պէս Էջէրիֆի ազնիւ և եռանդուն խանդաղանաց համար զօրաւոր և անկախ հոգի մը պէտք է . . . Այս երկչոտ յոյն աղջկան արիւնդ և հոգիդ պիտի նուիրես. իւր մանեակներէն մին քեզի աւելի պիտի սիրէ

— Բանայիւս, կ'ատեն զայն :

— Ո՛չ. Բայց ես ալ իրեն պէս կ'ին ըլլալով՝ կ'զգամ որ ուրիշ կերպով կը սիրեմ Իրեն պէս սերնդեամբ իխանուհի, բնաւ այսպէս պիտի չը վարուիմ Աննա քեզի անձնական զբացումն կը ներշնչէ. ես ահա ւասիկ պատրաստ եմ անոր ծառայելու, որովհետեւ գերիդ եմ :

— Ի՞նչ գերիս ես :

— Գէթ մօրդ գերին : Մայրդ վաճառանոցէն գնուած փոքրիկ աղջկան հետ աղէկ վարուեցաւ և լաւ խնամեց զանիկա : Այլապէս թողուց որ Աստուծմէ և իւր ընտանիքէն ընդունած ձիւքերը մշակէ . . . : Մօլը շատ երախտապարտ եմ. և քու ընտրած նշանածիդ պարտքս վճարելէս վերջը երախտահատոյց պիտի համարիմ ինքզինքս :

— Ա՛հ, Բանայիւս, ի՞նչպէս քեզի շնորհակալ ըլլալ պէտք է :

— Ժամանակ անցնելով երախտագիտութեան վրայ պիտի խորհիս Աստուծոյ գիտէ՛ թէ ի՞նչ ըսեւ կուգեմ :

Մէկ ժամէ վերջը Ուզուն — Հասան պալատը կը մտնէր հետն ունենալով Սուլթան Մէհմէտը :

Յաղթականը բաղմամբիւ բաշայներու հետ էր . ան միջապէս քովէն կը քալէր Մէսէնի Գէորգ իշխանը , որ Գէորգ Սիւլլեթայի որդին և Մատթէոս Գանդակունզե նոսի թոռն էր : Սոոր ներկայութիւնը անկեալ ընտանեաց վրայ չատ մեծ ազդեցութիւն ըրաւ : Գէորգ իւր հօրը վատ օրինակին հետեւելով՝ իսլամութիւնն ընդունած էր գլուխը ադատելու համար :

Մէհմէտ պատուեց զՍարա և Ղէեղինէ . առաջին նութիւնն , մեծ ազդեցութիւն կ'ընէր այս յաղթականին վրայ . գիտէր թէ կայսրուհին այս պատերազմը ըլլալէր ուզեր՝ իբրեւ անխորհուրդ գործ . բայց վերջերը ստիպուած էր պատերազմ ընելու՝ իւր ամուսնոյն պատիւը պաշտպանելու համար :

Մէհմէտ իւր պայմաններէն առաջինը իմացուց , որ էր Պաւիթ կայսեր հնազանդելով՝ քաղաքին խնայել . կայսրն և իւր ինտանիքը Մահմուտ փաշայի նաւէն մին հեծնուով՝ դէպ ի Սէրէս պիտի նաւարկէին , Ադրիանուպոլսոյ մերձակայ քաղաքը՝ որ Եւրոպիոյ մայրաքաղաքներէն մին և Մուրատին սիրած քաղաքն էր :

Մէհմէտ Պաւթի ամենէն պղտիկ տղային վրայ նայեցաւ , զոր մայրը քովն առած էր , տղայն իրեն քաշելով՝ հարցուց .

— Ի՞նչ է անունդ :

— Գէորգ , պատասխանեց կայսրուհին , որ ջանաց տղայն դարձեալ իւր քովը բերել :

— Լա՛ւ անուն , յարեց Մէհմէտ : Այս տղայն ինչի պիտի տաք : Գէորգ Սիւլլեթայի զանիկա կրթելու և պատերազմական արհեստն անոր սորվեցնելու պաշտօնը պիտի ստանձնէ :

— Գէորգ Սիւլլեթայի չը կրնար իմ տղայիս իւր հարց հաւատքը սորվեցնել , ըսաւ Ղէեղինէ արհամարհանօք :

— Մանկաւիկ ընելու համար կուզեմ զանի, յաւելցուց Մէհէմմէտ . ո՞վ պիտի համարձակի այս որոշմանս հակառակիլ . . . :

Դաւիթ տղան Գէորգ Սիւլթանի քով տարաւ . Հէլինէ ատեն դռներով տղային ըսաւ .

— Մեռի՛ր քան թէ սյդ Գէորգին պէս հաւատքդ ուրացի՛ր :

Մէհէմմէտ Հելինէի նպատակն խմանալով՝ դժնեայ դիմօք վրան նայեցաւ : Սուլթանը տեսնելով որ Աննա իւխանուհին Սարայի ետեւ ծածկուած էր՝ ըսաւ .

— Իշխանուհին ինձի չը ներկացուցի՛ք . . . : Գըրիստոնեայ աղջիկները դէմքերնին ծածկելու սովորութիւն չունին :

Աննա դողալով գողգողալով յառաջ եկաւ . Մէհէմմէտ նորա գեղեցկութեան վրայ հիացաւ :

Յետոյ Դաւիթի վրայ նայելով՝ փաղաքշիչ ձայնով ըսաւ .

— Գիշ մը յառաջ իմ առ ձեզ բարի զգացմանս անկեղծութեան վրայ կը տարակուսէիք . . . : Այս անկեղծութիւնս ապահովելու խիստ դիւրին միջոց մը կայ . մեր սլայմաններուն վրայ սուրբ ազդականութեան կապերն ալ աւելցունենք . . . : ձեր Աննա աղջիկը ինձի կը նուրթեան տուէ՛ք . . . :

— Երբէ՛ք , երբէ՛ք , գոչեց Հելինէ :

— Ի՞նչպէս « երբէ՛ք » ըսելու կը համարձակիք , ըսաւ Մէհէմմէտ : Կը մոռնա՞ք՝ որ իմ « առջիկ » պատըրաստ են քաղաքին վրայ յարձակելու , և թէ Մահմաւտ փաշայ մէկ նշանով ու մրակոծութիւնը պիտի շարունակէ . . . : Վաղը Աննա Կոմսենոս ինձի կնութեան պիտի չուզեմ , այլ իբրեւ որս զանիկա պիտի յափշտակեմ . . . :

— Յառաջուց զայն կ'սպանեմ , ըսաւ Հելինէ գողալով : Մեծ ամօթ և նուաստութիւն է եթէ այն աղջիկը յափշտակէք . Դաւիթ թշուառ կեանքէն աւելի կը սիրէ մահը . . . : Ես կայսեր աղջիկ և կին ըլլալով , կըր-

նամ հանդուրժել որ իմ որդւոյս ամենէն փոքրը իւր հաւատքը ուրանայ և իմ աղջիկս հարկէ մէջ ամօթալից կեանք վարէ . . . : Ո՛հ, ո՛հ, դահս, մայրաքաղաքս և հայրենիքս ձեզի կը յանձնեմ . . . : Թշուառ և տարադիր պիտի ըլլամ. բայց տղայքներս քովս պիտի մնան : Այս վերջին բարիքը ինձմէ կորզել կուզէք . կործանումըն և նուաստութիւն յանձն կառնում. և եթէ մեռնիմ, գոնէ հաւատքին և կենաց շունչերնին ինձի պատական եղող որդիքներէս շրջապատեալ պիտի մեռնիմ :

— Կը հնազանդի՞ք, ըսաւ Մէհէմմէտ յըտութեամբ : Սուլթանին սրահէն դուրս ելած միջոցին՝ Աննա հաւաչելով՝ յաղթականին առջև ծուռկի եկաւ և ըսաւ .

— Դիմութիւն, դիմութիւն :

— Տէ՛ր, ըսաւ Բանայիւս, Էշշէրիֆին, որ Աննա պաշտպանելու կ'աշխատէր. ես քովդ մեռնել կուզեմ, այս է իմ քեզնէ սպասած ամենէն վերջին բարիքս . . .

Մէհէմմէտ իշխանուհին վերցուց և բարեւորութեամբ անոր տկարութիւնը որդիական և եղբայրական անձնուիրութեան նշան սեպեց :

— Ընտանեացդ ազատութիւնը ձեռքս է. ըսաւ Սուլթանը Աննային . մինչև վաղը ձեր պատասխանւոյն կ'սպասեմ :

Սուլթանին մեկնելէն վերջը, կայսրուհին և Էշշէրիֆ աղաչեցին ՂԱՆՆԱ՝ որ այս անհեղեղ պայմանին հաւանութիւն չը տայ :

— Ձեր կամաց հակառակ զձեզ պիտի ազատեմ, պատասխանեց իշխանուհին .

— Աննա ապրի՛լ կ'ուզէ, ըսաւ Էշշէրիֆ ցաւելով :

— Տէ՛ր, ըսաւ Բանայիւս, Սուլթանը աւելի փառասիրութեամբ քան խանդաղատանօք Աննա Սէրայէ կուզէ . . . : Հանդարտ կեցիր, Աննա քեզի պիտի յանձնուի :

Հետեւալ օրը կայսերական ընտանիքը Մահմուտ փաշայի յօկանաւերէն մին նստան : Աննա և Վերդ

վերնայարկին վրայ ոտքի կեցած՝ բազուկներնին իրենց
թշուառ հօրը կ'երկնցնէին, Հեղինէի՝ որ դէպ 'ի եր-
կինք նայելով՝ կ'աղօթէր, իրենց եղբարց՝ որ մէկ դի-
քաշուած էին՝ արցունքնին ծածկելու համար :

Եւրահիմէ :

ՔՐԻՍՏՈՆ Է ԱԿԱՆ

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակութիւն. Տէ՛ւ երէ՛ւ 301)

Ը.

ՏՂԱՅՈՅՆ ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՍՏԵԱՐԱԿԸ ՄԱՅՐՆ Է

Մայրն է որդւոյն առաջին դաստիարակը . Մայրն է որ ընթերցմունք պիտի սորվեցնէ, ամեն կերպով հոգ պիտի տանի որ կրթանքը զաւակին սիրելի ընէ՝ անոր հետաքրքրութիւնը արթնցնելով և յաճախ հարցմանց տեղի տալով :

Հարցմունքներ ընելու կողմանէ բնութիւնը օգնաւ, կան եղած է մօր : Տղան սովորաբար հետաքրքրելի է . այս բանս նախախնամական բնազդումն է տղուն վրայ, որ ինքնիրեն ճամբայ կը բանայ այն դաստիարակութեան՝ զոր Աստուած կ'ուզէ որ իրեն տրուի . Շատ կըխաբուին ծնողք՝ եթէ այս բանին կարևորութիւն չըտան . զի անոնց

ըրած հարցումները և պահանջած լուծումները կենսական փոճաքարեր են՝ որ մանկան լեզուն և մտածմունքները կը հրահանգեն ։

Մանկանց դաստիարակութեան վրայ խօսող Եւրոպացիք խորհուրդ կ'ուտան՝ որ փղոսկրէ կամ փայտէ շարժական այբուբեններու վրայ իբրեւ խաղալիկ տղայք զբօսնուն , և ինչպէս ուղէ տղան , կարգաւ և կամ խառըն 'ի խումբ շարժէ գրերը և արտասանէ ։ Այս կերպով տղայն թէ՛ զբօսանք ունեցած կ'ըլլայ և թէ՛ միանգամայն դաս ։

Յիրաւի , սիրոյ , գգուանաց և քաղցրութեան ուսումնարանին , այսինքն , մօր գրկաց մէջ կըսովրի տղան առաջին ծանօթութեանց տարերքները , որոց ընդարձակ բացատրութիւնը օր մը բարձրագոյն դպրոցաց մէջ պիտի լսէ ։

Այս ժամանակներուս մէջ երկար ատեն չեն թողուր տղան մայրական քաղցր դպրոցին մէջ ։ Կըրթութան արտօրանօք վարժարան ղրկել , և անոր մատաղ ու թերակազմ գործարանները կը յոգնեցնեն ուսումնական և մտաւորական հրահանգներով ։ Նեղ ջերմանոցներու մէջ բոյսեր ճնշելու պէս՝ որ կանուխ պտուղ կ'ուտայ , տղուն հետ իւր կարողութենէն վեր բաներու վրայ կը խօսին ։ Բոյսը ժամանակէն առաջ կը ծիւրի , ծաղիկները տըժգոյն , պտուղներն ալ աղազուն կ'ըլլան ։ Ո՛րչափ տղաքներ տեսնուած են՝ որ իրենց եօթնամեայ կամ տասնամեայ հասակին մէջ հրաշալի յառաջագիւտութիւններ ըրած են . բայց անմիջապէս դադարելով իրենց կանխահառ ծանօթութիւններէն սպասուած յոյսերը պարապը հանած են ։ Յաւալի՛ է ինձ , յիրաւի , ծնողաց այս յիմարութիւնը , Այն հասակին՝ յորում մանուկը խիստ պէտք ունի մարմնամարզութեան , լուսոյ ջերմութեան և օգտութեան , դաշնակաց և ուսման գրասեղանի կը կապեն , որով առողջութիւնը շուտ կըսուծէ , իւր ապառնի կորովամտութիւնը և հանգամանքները կը մնա-

սուին ։ Խմատուն ծնողքները պէտք չէ որ բնութեան
ստիպումն և բռնաբարութիւն ընեն ։ Պէտք է որ խնամ
մատաղ մանկութեան մէջ, այսինքն, մինչև եօթը կամ ու
թը տարւոյ հասակը ամենամեծ զգուշութիւններ դուր
ծածեն ։ Աւելորդ կը համարիմ ըսել աստանօր թէ աշ
խատութիւնը և ուսումնական հրահանգները ծանրացը
նելու չէ անոր վրայ զգալապէս, այլ ըստ կարգութեան հա
սակին ու բնական և բարոյական զօրութեան յարմար
ցնել և անուշցնել ։

Տղայն աւելի պարզեցնելով քան թէ պատիժներով
պէտք է աշխատութեան ստիպել ։ Կրփափաքիմ որ, ը
սած է Խմատուն մէկը, խել մը հասակակից մանկունք
մէկ տեղ դատաւարակուին, որպէս զի իրարմէ դերա
զանցելու բարի նախանձ մը ունենան, և մէկուն աը
րուած գովեստները միւսոյն համար խթան մ'ըլլան ։
Պէտք չէ կշտամբել, ըսած է, տղայն՝ եթէ բթամիտ և
յառաջագիմութեան մէջ ծանրաբայլ ըլլայ, այլ խոհա
կան և արժանաւոր գովեստներով դուրսել մատաղ
միտքը, այնպէս մը ընել պէտք է որ յաջողութիւնը տը
ղայն խրախուսէ, և կորուստը ցաւ պատճառէ ։ Բայց
ամեն բանէ աւելի պէտք է զգուշանալ որ ուսմունքը
զգուանք չըպատճառէ տղուն, որպէս զի չ'ըլլայ թէ աշ
խատութենէ յախրանալով մանկութիւնը անցնելէն յե
տոյ ուսմունքը մէկդի դնէ ։

Քրիստոնէական վարդապետութեան նախնական դի
տելիքները և անոր վրայ դիւրմբունելի բացատրու
թիւնները խիստ պատշաճ կը թութիւններ են տղայոց
դատումը կը թելու և խճողուած միտքը հրահանգելու
մասին ։ Հին և նոր կտակարանաց պարզ և բացայայտ
պատմութիւնները անոր թարմ մտաց մէջ քրիստոնէա
կան բարոյականի սկզբունքները վայելչապէս կը տպա
ւորեն ։

Տղան մատաղ հասակէն 'ի վեր աղօթքի վարժեցը
նելու է ։ Աղօթք և դաս իրարու յաջորդելու են ։ Թող

կարճաժամ, բայց խիստ յարմար ըլլայ այն աղօթքը տղուն յօժարութեանց և կարողութեանց, այնպէս որ չ'ըլլայ թէ այն հասակէն շրթանց ծայրերով աղօթք հնչելու վարժուի, այլ սրաէն յօժարութիւն ղդալով:

Շատ հարկաւոր է նաև՝ որ բուն ծնողքը, այսինքն հայրը և մայրը տղուն դաստիարակութեան հոգը ուրիշ չ'ըլլան: Մեծ մօրկամ մօրաքեռ պէտք չէ յանձնել տղայն իբրև ծնողաց: Մեծ մայրերը չեն կրնար սոյն պաշտօնը կատարել, և փորձը կը ցուցնէ թէ անոնք այս բանին յարմար չեն: Տղուն մտաց առաջին ընձիւղը պէտք է ղլխաւորապէս ծնողաց աչաց առջև և անոնց կենդանատու սիրոյն մէջ ըլլայ: Ծնողք ամեն դաստիարակ վարժապետներէ աւելի հնարքներ և միջոցներ կրնան գտնել՝ ղաւակն իրենց հաւատքին և սիրոյն մէջ խնամելու մասին: Եւ կրնամ ըսել թէ մեծ մօր և մօրաքեռ չափազանց բարեսիրութիւնը՝ որ շատ անգամ մեղապարտ կ'ըլլայ, տղայոց դաստիարակութեան աւելի փնտռ կ'ուտան քան օգուտ կ'ընեն: Դարձեալ կ'ըսեմ. առաջին դաստիարակութեան հոգը միայն և միայն ծնողաց պարտքն է: Ոչ ոք կրնայ իրենց պէս կրթել տղուն միտքը, դատումը, խօսակցութիւնը, կամ քը և իւր յատուկ նկարագիրը, գոյացմունքը և խրոջմանքը: Ոչ ոք կրնայ իրենցմէ աղէկ պատրաստել տղուն մտաւորական և բարոյական կենաց հարուստ սարքերնքը:

Թ.

ԳՊՐՈՑ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԲԱՆ

Մինչև հաս տղայն իւր ծնողաց քով դարդանալու և նոցա դասերով պատրաստուելու վրայ էր խօսքեր:

նիս : Բայց դաստիարակութիւնը այսչափով չը լիննար :
Հոս շատ խնդիրներ կ'ելլեն , որոնք լուծելու մասին
պիտի օգնեմք և առաջնորդեմք ընտանեաց :

Խնդիրը դիմնալու վրայ չէ թէ առտնին դաստիա-
րակութիւնը հասարակաց դպրոցի մէջ աւանդուած
դաստիարակութենէն նախամեծար համարելի՞ է թէ
ոչ : Շատ քիչ ընտանիքներ կան՝ որոնց կարողութիւնը
կը ներէ իրենց որդիքը տան մէջ դաստիարակելու :

Բայց այս բանին մէջ երեք անպատեհութիւններ
կան . առաջին՝ կատարեալ չը կրնար ըլլալ . երկրորդ՝
նախանձընդդիմութիւն ալ չը կենար , և երրորդ՝ որ
տղուն նկարագիրը չը կրնար լաւ ըլլալ , որ կը յաջողի
միայն օտարաց հետ յարաբերութիւն ընելով : Շատ ըն-
տանիք պէտք է՝ որ դպրոցին մէջ աւանդուած ուս-
մունքէն 'ի դատ , տան մէջ ալ դասեր տան , մինչև իսկ
բանասիրական ձիւղերը :

Իր կարծեն ումանք՝ թէ ցորեկեայ աշակերտաց
դպրոցը դիշերութեայ դպրոցներէն աւելի ընտրելի է :
Վասն զի թէ՛ մասնաւոր և թէ՛ ընդհանրական ուսմանց
օգուտները միանգամայն կը պարունակէ , և սովորա-
բար՝ անպատեհութիւններէ ալ զերծ է : Արդարեւ .
շատ ատեն այս խօսքը իրաւ կ'ելլէ , և ցորեկութեայ
դպրոցներու լաւ արդիւնքը փորձով ալ տեսնուած է
շատ անգամ , բայց պայմանաւ որ պատանւոյն վրայ
հայրը մայրը կարենան մեծ հսկողութիւն ընել , և
տունը բարեկրթութեան ասպարէզ ըլլայ : Սակայն , քա-
նի՞ տուն կրնաս գտնել բարեկիրթ և քանի՞ հայր պի-
տի կրնայ հսկել իւր որդւոց վրայ : Դարձեալ նայելու
է թէ տան մէջ պիտի կրնայ տղան կրօնական ամեն
հրահանգները կատարելապէս ընդունիլ՝ որոնցմէ՝ սո-
վորաբար ցորեկեայ դպրոցին մէջ տղան զուրկ կը մը-
նայ .

Բայց ի՞նչ ընթացք պէտք է ունենայ ցորեկեայ
դպրոց մը : Այս հարցման պատասխան պիտի տամք հե-

տեւալ գլխոյն մէջ, ցուցնելով աղէկ ուսումնարանի մը
գլխաւոր պայմանները :

Ժ

ԱՂԷԿ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻ ՄԸ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Խիստ դժուար պիտի ըլլար աղէկ ուսումնարանի
մը ամէն մէկ պայմանները և յատկութիւնները նկարա-
գրելը՝ թէ որ վիժանալ միայն սկզբունքներն աւան-
դելու մանրամասնութեանց վրայ խօսէինք : Գիտեմ՝
որ կան բաւական դպրոցներ, թէ՛ մասնաւորաց և թէ՛
ընդհանրական : Առանց ակնաւութեան պիտի ընեմ՝
ընտրութիւնս : Խնդիրը մէկ բանի վրայ է միայն, այն
է բարի դաստիարակութեան, որով միայն կ'ըլլայ մարդ-
ճշմարիտ քրիստոնեայ, ուստի հարկաւոր է ազատաբար
խօսիլ : Զաւակին ապագայն անոր համար որոշուած
դպրոցին վիճակէն կախեալ է : Դաստիարակութեան
միջոցը կարճ, միանգամայն և շատ տարժանելի է. որով-
հետեւ ընտրած միջոցը երբ առաջին անգամ սխալ ել-
լէ, ետ դառնալ և վերստին սկսիլ, այս ոճը ձգել և
այն ինչ ոճը ձեռք առնել ինչ սոսկալի հետեւանք ու-
նի : Բայց այս վայրկեանը լմնալէն յառաջ՝ դաստիա-
րակութեան կերպին սխալ սկզբնաւորութիւնը տղուն
ապագայ կենաց վրայ առ հասարակ կը տարածուի :

Կրնան այնպիսի դպրոցներ ըլլալ, որոնցմէ ամենե-
ւին քրիստոնեայ և առաքինի մարդ դուրս չ'ելլէր :
Ծնողք որչափ ալ խնամք տարած ըլլան անոր մասնաւոր-
ութեան վրայ, բաւական է որ այնպիսի դպրոց մտած
ըլլայ տղան, շատ չ'անցնիր անհաւատութեան և ան-
բարոյականութեան ապականացու սկզբունքները կը

մտնեն տղուն միտքը և գողցես հոն մշտնջենաւորապէս բոյն կը դնեն :

Ո՛չ միայն բարոյապէս՝ այլ և նիւթապէս առողջութիւննին կ'ապականեն : Ամենէն զօրաւոր մարդն ալ երբոր ճախճախուտ դաշտագետին բնակի, վաղ կամ անագան տենդի պիտի բռնուի : Ես ինք զինքս կը պաշտպանեմ ըսելը բնաւ օգուտ չունի . ինչ որ ըսեն և ընեն ցնորք է : Այս կողմանէ երևութէ խաբուիլը վրտանդաւոր է :

Շատ յիշելուն տեսած դաշտագետինդ շատ ալ կանաչագեղ կ'ըլլայ . ասդիս անդին ջրալից, խորունկ և երկայնածիգ առուներ և ակօսներ կը տեսնես, գեղեցիկ տեսարան մը՝ ուր կարծես թէ ահագին ոչխարաց հօտ մը կրնայ արածիլ և պարարտանալ : Բայց բաւական է որ մէկը այդ պարարտ հողին վրայ ծնած ըլլայ, անմիջապէս կը տկարանայ, ջերմը զայն կը մաշէ, և մինչև կը մեռցնէ : Խելացի ճանապարհորդը կ'աճապարէ շուտով անցնիլ այսպիսի խաբէպատիր մարդագետինէն, և անկէ ազատելէն վերջն ալ դեռ դիմացն ելած դալկահար և վտիտ մարդկանց պատկերը մտքէն չը հեռանար :

Հայեր, մայրեր, դպրոցի մը վրայ անոր տեսքէն կամ համբաւէն խաբուելով դատումն մի ընէք, չէնք լայն է, ճեմելիքը ընդարձակ և հովանաւոր, պարտէզները դալարագեղ . բայց բարոյական ջերմը, այսինքն, ո՛չ թէ մարմինը այլ հողին թունաւորող այս ջերմը մշտնջենաւորապէս կայ . տասնէն մէկը չը կրնար խալտիլ այս հողւոր տենդէն՝ որով մեծ ընտանիքներ դժբաղդաբար կը փճանան :

Հասարակաց լաւ վարժարանի մը դիւսաւոր պայմանները հետեւեալներն են .

Ա. Կրօնից պաշտօնը և գործածութիւնը դաստիարակութեան խաբիսը ըլլայ, կրօնից ուսումը առաջին տեղը բռնէ, պատուականագոյն մրցանակները նոյն

ուսման համար պահուին : Եւ պէտք է կրօնի 'ուսումն
ընդարձակուի տղուն հասակին ըմբռնման չափով :

Բ. Տէրերը , դասատուները և տեսուչները պէտք է
մի և նոյն ճշմարիտ հաւատքն ունենան . որովհետեւ կը-
րօնական վարդապետութեանց խառնակութիւնը կրօ-
նականի մասին գաղջութիւն , անհաւատութիւն և ամ-
բարջութիւն յառաջ կը բերէ , որոց հարկաւ կը յաջոր-
դէ անբարոյականութիւնը :

Գ. Կարեւոր է յոյժ որ դպրոցը կրօնական դպրոցի
ընդհանուր հանգամանքը և նշանն ունենայ , որովհե-
տեւ դպրոցին այսպիսի հանգամանք ունենալը պիտեա-
լով՝ այն ծնողք , որք իրենց զաւակները կրօնականի
հակառակ սկզբունքներով մեծցունել կ'ուզեն , այս-
պիսի կրօնական դպրոց չը պիտի դրկեն զաւակին , ո-
րով շատ դիւրին կ'ըլլայ խմաստուն և բարեկիրթ տը-
ղաքներ հաւաքուիլը : Եւ այսպիսի յօժարակամ հաւա-
քում մը նաեւ երաշխաւորութիւն կ'ընծայէ յաջողու-
թեան : Բրիտանացի ընտանիքներ այս դպրոցը պիտի
ընտրեն , անհաւատները պիտի հեռանան , ամեն ինչ
բարի պիտի ըլլայ , զի մէկ հիւանդ ոչխարը կրնայ բո-
վանդակ հօտը վատթարացունել : Մաքրութեան ջան-
քը 'ի շնորհս բարեհոգ վերատեսչին շուտով պիտի ընդ-
հանրանայ :

Հիմա ժամանակն է որ հրաժարին աղգայինք խառ-
նակ դաստիարակութենէ , մանաւանդ իրենց դաւա-
նութենէ չեղողներուն յանձնելէ , եթէ կը փափաքին
հաւատքը իբրեւ ուսումն պահել միշտ :

Խառնակ դաստիարակութիւնը , որ բուն հայը , բո-
ղոքականը և պապականը , հաւատացեալները և ան-
հաւատը մէկտեղ ուսուցանելու և ամեն այոն և
ոչը անխտիր ընդունելու և պաշտպանելու վրայ կը կա-
յանայ , գլխաւոր պատճառն է աշխարհիս մէջ կրօնքի
և ազգութեան անտարբերութիւն յառաջ գալուն և
կրօնի յերկուականութեան զօրանալուն : Տղան միամը-

տութեամբ ամեն կրօնք հաւասարապէս պիտի ըմբռնէ, զի իւր խղճին առջև ամենքն ալ հաւասարապէս ճշմարիտ քարոզուեցան = վերատեսուչը թո՛ղ բողոքէ որ չափ կրնայ այս հաւասարութեան դէմ, որովհետև այլադատան հերձուածողները պիտի պնդեն թէ իրենց կրօնքը ճշմարիտ է և գերադոյն =

Պիտի ընուի թերևս թէ դազատուին պարտքն է ամեն կրօնք մեծարել. բայց իւր ուսուցչութիւնը որ չափ որ ալ չէզոք ըլլայ, մանուկ ունկնդրաց ուշադրութիւնը պիտի դրաւէ = Զի եթէ կրօնական ճշմարտութիւնը մարդուս գերադոյն չահն է, ինչպէս որ է հաւատտեալ, նա միայն յարգելի լուծիւն մը չը պահանջէր = Այս չէզոքութիւնը կեղծիք է, անշուշտ դասատուն բանի մը կը հաւատայ, ուրեմն անկարելի է որ իւր հաւատքը չը յայտնէ. եթէ բնաւ բանի մը չը հաւատար, այսինքն անաստուած կամ աստուածեան և այլն և այլն է, հաւատոյ այս թերութիւնը իւր ուսուցչութեան մեծամեծ վտանգներ պիտի հասցունէ :

Եթէ ըսեն՝ թէ ուսողութեան, լեզուագիտութեան և բնագիտութեան դասերը անխտիր դասեր ըլլալով անհաւատն ալ կրնայ աւանդել, կը սխալին =

Յիրաւի, կրնայ ըլլալ երբեմն ասիկայ : Բայց քանի որ Աստուած ամեն բանի սկիզբն և կատարածն է, ուստի անպատճառ պիտի պատահի այնպիսի տեղ մը՝ յորում անհաւատ դասատուն պիտի դպչի կրօնքին : Սրդ, նախատինք չէ՞ միթէ Աստուծոյ շարունակ արարչութեան վրայ խօսի մէկը և արարչին անունը լռէ, և մինչև վերջը Աստուած ըսելու տեղ բնութիւն ըսելով անցնի : Երկրաբանութեան և բնագիտութեան ուսմունքը թէ որ անաստուածը կամ նիւթապաշտը աւանդէ՝ միշտ վտանգաւոր բան է. զի այս ուսմունքները Ոստուծոյ գոյութիւնը թէ՛ կը հաստատեն և թէ՛ իմաստակներու ձեռքին մէջ կը հերքեն =

Բայց ի՞նչ ըսեմ պատմութեան դասին համար ալ,

երբոր հակառական քննադատութեանց միջամուխ եղող մէկն աւանդէ, որ իւր պատմութեան ընթացքին մէջ պիտի ջանայ հարկաւ մերժել նախախնամութիւնը, զրպարտել եկեղեցին, նորա հաւատքը և ամեն դարձում մէջ ըրած գործերը, Շատ իրաւամբ կ'ըսեն որ անհաւատից դարձ մը 'ի վեր շարադրած պատմութիւնը բոլորովին ճշմարտութեան հակառակ կ'եղլէ :

Այսպիսի ստութեան դպրոցի մը մէջ դատարարական տղայէն ի՞նչ կրնայ սպասուիլ, ինչպէ՞ս կարելի է որ քրիստոնեայ մանուկը դիմադարձէ դատաւարին՝ որուն միշտ հրապուրմամբ կը նայի աշակերտը, և ամեն բան անկէ օրինակել կ'ուզէ. ո՞չ ապաքէն ողորմելի տղային հաւատքը վտանգի մէջ է :

Այն դպրոցները, զորս պիտակ անուամբ խառնակ կը կոչեմ, վասն զի չեմ կրնար ուրիշ անուն մը տալ, այն ուսումնարանները՝ ուր կրօնքի մասին անհոգութիւնը դատաւարաց օրինակովը և խօսքովն աշակերտաց վրայ տըպաւորուած է, այն դպրոցները կ'ըսեմ, այսօրու ընէ սկսած են ահագին փորձութիւն ըլլալ մեր գլխոյն : Անոնց տխուր ազդեցութեան հետեւանքն է՝ որ այսօր մերթ առ մերթ լրագրաց մէջ հայրենի եկեղեցւոյ աւանդական սովորութեանց, եկեղեցւոյ բարի պաշտօնէից դէմ անդամ անլուր թշնամանքներ կ'երևին :

Վերջերս Անդղիա առաջարկեց որ իռլանտայի մէջ կղերական վարժոցներ հաստատուին, որոց մէջ ամեն կրօնքէ տղայք ժողովուին : Ի՞նչ խոստանայր նաև որ հռոմէական զաւակաց ծնողքներուն բոլոր ծախքը վրայն կ'առնուէ : Հռոմէական եպիսկոպոսներ մերժեցին հետեւանքը նախատեսելով : Բայց մենք ընդհակառակն բնաւ բանի տեղ անդամ չենք դնել թէ՛ բողոքականաց և հռոմէականաց և թէ՛ մեր ազգին դպրոցները զրկենք մեր զաւակները : Մանաւանդ թէ ծանր ծախքերով կը յանձնենք մեր զաւակներն անոնց որոց պատմութիւնը և ներկայն միշտ ազգին արիւնը ծծել եղած է :

Հայոյն համար խնդիրը պարզ է : որ վարժարան որ կասկածելի է կրօնքի դաստիարակութեան կողմանէ , հոն իւր զաւակը տէտք չէ որ հաւատայ :

ԺԱ.

ԹԷ ԻՆՉ ՊԱՐՏՔԵՐ ՈՒՆԻՆ ԾՆՈՂՔ ԻՐԵՆՑ

ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՋԱՒԱԿԱՅ ՎՐԱՅ

Շատ սխալ է կարծել՝ թէ ծնողք զաւակնին դպրոց դնելէ վերջը՝ այլ ևս անոնց դաստիարակութեան պարտաւորութենէ և պատասխանատուութենէ ազատ են : Ծնողք՝ որ լիստուծոյ պատկերն են աշխարհի վրայ , այնչափ անդրժեքի պարտքեր ունին կատարելու՝ որ և ոչ մին կրնան մոռնալ : Դաստիարակութեան մէկ կողմն անպատճառ թերի կը մնայ՝ եթէ ծնողք իրենց ազգեցու թիւնը մոռնան : Ծնողք իրենց դպրոցական զաւակին այցելութիւն ընելու են , և ոչ միայն զաւակաց՝ այլ նաև անոնց վրայ հսկող տաշտօնէից ալ : Կամ գոնէ նա մակով հաղորդակցելու են իրարու հետ : Շատ հարկաւոր է որ ըստ բաւականին դպրոցին վերատեսչին տեղեկութիւն տան իրենց զաւակներուն բարուց , բնութեան , թերութեանց և յօժարութեանց վրայ : Չաւկի մը վարքը , մնասը կամ յաջողութիւնը , դէպ ՚ի բարին ջանքը կամ ծուլութիւնը ծնողաց մտածման դիտաւորաւորկայն պէտք է ըլլայ : Պէտք է վերատեսչին հետ միանան և ազգոյ հնարքներ ձեռք առնուն չարը ուղղելու և ՚ի բարին խրախուսելու , և անանկ ճարտար ձեւեր դորձածել՝ որ ծնողաց լեզուն և վերակացուացը մէկ բան խօսին :

Թեթեամիտ են այն ծնողք՝ որ իրենց զաւակները իբրև բռն վրանէն թօթափելու համար միայն դպրոց

կը դնեն : Այսպիսի ծնողաց զաւակները հարկաւ օր մ'ալ իրենց որդիքը իրենց բեռն պիտի համարին :

Դաստիարակութիւն մը՝ յորում ծնողք իրենց զաւակին ուսման, աշխատութեան և յառաջագիւծութեան հոգ չեն տանիր, և բարեպաշտութիւնը զարգացնելու մասին անսկիւթ կ'ըլլան, այնպիսի դաստիարակութիւնը ողորմելի է :

Այս են ահաւասիկ ծնողաց պարտքերը . ոչ միայն եռամսեայ աշխատութեան, յառաջագիւծութեան և ընթացից հաշիւները պէտք է նային և քննեն, այլ ևս կարելի եղած ատեն ամսականներն և շաբաթականներն իսկ, որպէս զի առանց հայրական խրախուսանայ չանցունէ տղան և ոչ մէկ շաբաթը . եթէ այսպէս ընեն, տղան ինքնին իւր հաշիւը և աստիճանը պիտի իմացընէ : Ծնողք նաև տարեկան ընդհանուր քննութեանց ներկայ գտնուելու են, որով պիտի տեսնեն թէ՛ դպրոցին պաշտօնէից եռանդը, թէ՛ ուսմանց ընթացքները, կարգերը, հրահանգները, և թէ՛ ամենայն ինչ՝ որով դաստիարակութիւն մը բարի կամ չար, վսեմ կամ դժուր, զօրաւոր կամ տկար կ'ըլլայ :

Սակայն ծնողաց միջամտութիւն ըսելով հասկնալու չենք՝ թէ ծնողք վարժարանին յատկութեանցը և կանոններուն վրայ ազդեցութիւն բանեցնելու են . զի ամենէն նուազս վարժարան մ'ալ որուն վրայ հարկաւ մէկէ աւելի մարդիկ խորհած են, մէկ ծնողքէն աւելի հմտութիւն և փորձ ունի դաստիարակութեան ընդհանուր ոճոյն և կերպին վրայ : Մանաւանդ ծնողք պարտական են դպրոցին կանոնները յարգել և մեծաբել, բնաւ չը շեղիլ անոնցմէ առանց ծանր և կարեւոր պատճառի, սահմանեալ ժամանակէ դուրս դպրոցին տնտեսութեան չըդան, և բաց 'ի արձակուրդի համար նշանակուած ատենէն ամենևին ուրիշ ժամանակ ոչ ինչ պատուականերով տղայքնին զբօսանքի չը կանչեն :

Տղայն դպրոց դնելէ վերջը առանց ստիպողագոյն

հարկի դպրոցէն հանել զբօսացունելը այնչափ փաստ է որ բնաւ մտքէ չեն կրնար անցունել ծնողք : Յաճախ կանոնէ դուրս ելլող տղայն ժամացոյցներու կը նմանի որ երբ մէկ մ'աւրուին, խիստ դժուարաւ կը շինուին :

Եթէ ծնողքները դպրոցի մը կանոն չը պահեն, այս չար օրինակը տղուն բոլոր կեանքը անկանոն և անկարգ կ'ընէ :

Նա' մանաւանդ արձակուրդի առեւն ծնողաց յաճախ դորձած թերութեամբքն է որ տղային բարի դաստիարակութիւնը կ'ապականի, և այսպէս մէկ աւուր մէջ ամբողջ շաբաթներու և երբեմն տարուան մը աշխատութիւնը կ'ոչնչանայ :

Տղայք կրնան, և պարտին իսկ իրենց աշխատութիւններէն դադրելով հանգիստ առնուլ : Բայց ծնողք իրենք զիրենք աղատ պիտի չը կարծեն հսկողութիւն ընելէ իրենց որդւոց վրայ, որք սովորաբար հետաքրքիր թեթեամիտ և դիւրախաբ կ'ըլլան : Մէկ անյարմար ընկերը, վտանգաւոր ընկերութիւնը և երբեմն անպիտան սպասաւորը կրնան ապականել զտղայն : Բարի հայրը այս ամեն բաներուն զգուշութիւն պէտք է ընէ : Բայց ի՞նչ ըսեմ այն ծնողաց՝ որ չը գիտնալով թէ դաստիարակութիւնը մէկ բան է, տուներնին և իրենց դորձերը և խօսքերը, և դպրոցն ու դպրոցին պաշտօնէից վարմունքները զատ բան կը նկատեն : Երբեմն հետաքրքրութեան համար և կամ չարամտութեամբ՝ դատաւարաց, կերակրոց և կանոններուն վրայ անխեղ հարցումներ կ'ընեն անոր, և դպրոցին իբր աղէկ ընտրածը՝ իրենք կը պարտաւեն : Տղան տեսնելով՝ որ իւր անհնազանդութիւնը կը շողքորթուի և թէ իւր սուղիւր կը տրանջան դպրոցին վրայ, ինք զինք իւր խելքովը բան մը պիտի կարծէ, դպրոցին հրահանգներուն զանցառութիւն պիտի ընէ, և ինքն իրեն անհնապէս դատաւարան պիտի տեսնէ, որով և դպրոցը ա-

նախորժեղի պիտի ըլլայ իրեն, և թերեւս պայն համար
դարտացներու համար անոր այս խօսքերն ուղղեն ծը-
նողը. Գործի մ'ալ կեցի, անկէ վերջը հաւենք. . . . կամ, Գործ-
արհաւիրք երեւաւ ալ միայն Յաւարի բան. ծնողք մինչև
այս կէտին կը հասնին, այլ ևս ինչ հետեւանք կ'ընդու-
նին, կը հարցունեմ. — հարկաւ պարտաւորութեանց
զանցառութիւն և բոլոր դատարարակութեան ապա-
կանութիւն :

Թող զգուշանան նաեւ ծնողք իրենց սրբուց մեղ-
կութիւնը սնուցանելէ, անոնց որկրամաշութիւնը ան-
սանձ թող տալու չեն. ինչ բան որ դարձողին մէջ ար-
գիլեալ է՝ տան մէջ ալ արգիլեալ պէտք է ըլլայ, և ա-
մեն ուրեք հնազանդ պահելու են :

Աւերորդ է ըսել՝ որ ծնողք պարտին միշտ Աստու-
ծոյ աղօթելն՝ որ իրենց պարտքերը անթերի կարենան
կատարել, և աղօթել տան իրենց զաւակաց :

ԺԲ.

ՎԱՐՓԱՐԱՆԷՆ ՆԼԼՈՂ ՕՐԻՈՐԳ

Վարժարանէն ելլելով իւր ծնողացը դարձող օրիոր-
դին վիճակը երջանիկ վիճակ է :

Սորա կենաց խիտ գեղեցիկ և երջանիկ օրերը ա-
մուսնական և դպրոցական կենաց այս մտքուր անշրջ-
պետն է :

Սակայն ասոնց ալ պատուէրներ ունինք տալու : Օ-
րիորդին աշխարհային կեանքը շատ վտանգաւոր է :
Ենողք պէտք է զգուշանան այս կենաց հրապոյրներէն
և վաղարշանքներէն :

Պէտք է մայրը միշտ աղջիկը իրեն ընկեր առնելով
ցուցնէ թէ ո՞րչափ դիւրապատիր և անտի բաներ

կան աշխարհիս մէջ, զորս կրօնքը կը դատապարտէ։ Մայրն այն ատեն սիրած կ'ըլլայ իւր աղջիկ զաւակը, երբոր անոր հոգւոյն փրկութեան համար ամեն վտանգներու մէջ օգնական կ'ըլլայ անոր։ Մայրը պէտք է գիտնայ՝ թէ ամեն բանի մէջ աղջկան կենդանի պատկերն ինքն է, և Աստուած ղինքը անոր առաջնորդ և պահապան կացուցած է։

Օրիորդը պէտք է որ ինքն ալ դպրոցէն ելլելէն վերջն աշխատի հայրենի տան մէջ իւր առանձին հրահանգները կատարելագործելու։ Բայց այս տեղ ինդիրը աւելի կը թուութեան վրայ է քան թէ ուսանելու։ Չարպահանջուիր որ դիտնական կին մը ըլլայ, այլ կը պահանջուի որ աշխատասէր, գործունեայ և իւր տան համար օգտակար կին մը ըլլայ։

Կան մարդիկ որ կը կարծեն թէ օրիորդները ուսման ընթացից մէջ մինչև արու տղայոց յատուկ եղած բարձրագոյն աստիճանները պէտք է ելլեն։ Ընդհանուր ուսանելեաց համար իրաւունք կ'ուտամ, որոց ժամանակ մը պէտք է պարապի աղջիկն ուսանելու։ Բայց ըստ իս՝ բոլորովին աւելորդ են այն դասական ուսմունքները՝ որոց այժմու դպրոցներու աղջկունք կը պարապին, և անհեռատեսները կը խայտան։ Չարաչար կը սխալին այն կարծիքն ունեցողները, որովհետև ասիկայ ուրիշ բան ընել չէ՝ այլ աղջիկն իրեն յատկացեալ գործերէն զոռեցնել։ « Կնոջ ամենէն մեծ թերութիւնը ըսած է իմաստուն մը, այրութեան ցանկալն է »։ Այս վատյօժարութեան մէջ չ'իյնալու համար պէտք է աղջիկը Սողամնի, Ֆէնէյօնի և Մօլիէրի խրատուց հնազանդի, զի այս երեքը մէկէն անկարելի է որ սխալին։

Միայն ճաշակ և տեղեկութիւն առնելու չափ պէտք ուսանին կանայք։ պէտք չէ որ գիտութեան բարձրագոյն աստիճանները ելլելու թեակօխեն, և ո՛չ ալ այլոց իրենց վրայ այնպիսի կարծեաց անդի տան։ Դարձեալ իրենց վերաբերեալ գիտութեանց մէջ սնապար-

ծելու չափ շողորորթութեւն չեն . տիկնոջ մը կամ օրիորդի մը դիտուն ըլլալը ո՛րչափ հաղուադիւտ է, այս կողմանէ զիրենք ցուցնել ուզելու մոլութիւննին ա՛յն չափ գարշելի է .

Իմաստուն կոմսին մէկը իւր աղջկան այսպէս խրատ կ'ուտայ . — չ'ըլլայ թէ իդական սեռի վերաբերեալ գործերը չնչին բան համարես, անոնցմով պիտի յայտնուի քու կին ըլլալդ . և կին մնալ ուզելդ . զնա՛ աղաչէ տիկնայ մօրդ որ քեզի համար գեղեցիկ բոք մը և իլ մի դնէ, և ձեռքդ առ գարձուր, և հասկցո՛ւր ինձ թէ ինչպէս կը գործածես :

Ընտանիքներ կան որ սխալմամբ այնպէս կ'երեւակայեն թէ երեւելի ըլլալու համար պէտք է առնացի գործեր ընեն աղջկունք . — ասկէ աւելի ծաղրելի բան կրնա՞յ մի ըլլալ : Կնոջ արժանիքը իւր տունը կանոնաւորելու, էրիկը երջանկացնելու, միխթարելու և խրախուսելու, և զաւակները կրթելու, այսինքն բարի մարդ ընելու վրայ կը կայանայ :

Խօսքերնիս շատ չ'երկարենք : Ընհանրապէս կանայք պէտք չէ սր ցանկան այնպիսի հմտութիւններ ստանալու՝ որով իրենց աւտոնին գործերը մոռնան և երեսի վրայ ձգեն : Բայց և այնպէս, կ'ըսէ իմաստուն մը, քան լիցի թէ ըսել կ'ուզեմ որ բոլորովին տգէտ ըլլալու են, չեմ ըսեր որ Զինաստանի կանանց պէս բոլորովին անասամիտ ըլլան, կամ բիւրաւոր տարիներ առաջ եկած կնիկներու պէս տգէտ :

Աղջիկ տղայոց միտքը մշակելու բաւական են գեղեցիկ ճաշակը, բարոյագիտութիւնը և մաքուր ու անուշ խօսելու արուեստը : Կլինը կին ըլլալու վիճակին մէջ պէտք է երեւելի ըլլայ . թէ որ այր մարդոց նմանել ուզէ կապիկ կը դառնայ և ոչ թէ մարդ :

Ծնողք աղջիկնին չտիաւորապէս պարապեցնելու են ուսման : Այս ալ անոր համար աւելի՛ որ անարատ բարեպաշտութեան մէջ հրահանգուին : Օրիորդը երբ կին

ըլլայ՝ ապա ջի վիճակը բոլորովին կը մոռնայ, աստե՛ն ալ պիտի ըլլայ՝ որ բանասիրութեան, երաժշտութեան և գաշնակի վրայ մոռած ելու ատեն անդամ պիտի չ'ունենայ. բայց միշտ պէտք ունի զօրութեան և մտիթարութեան, որ սրտուդ են կրօնասիրութեան ։

Դամանակիս մէջ դպրոցներ ունիմք՝ որ աղջիկները բանասիրութեան ատուիճանները հանելու կը ձգտին, թէպէտ և որդէն իսկ արու զաւակաց աւանդուած բանասիրութիւնն ալ այնչափ յոռի և այնչափ խանդավորուած է այնպէս որ, որ տղայի որ բանասիրական դուռած ձեռք առնես, ամենուն ալ յառաջաբան ը'կա՛մարելը ծաղեղէն կ'սկսի, կա՛մ դարնան ծաղիկներ դուրս տալէն, և այլն ։ Ասոր վրայ յաւելցուր նաև դաշնակի ընդհանուր սովորութիւնը՝ որով զուարճութեան վարժուող ուրորմելի աղջիկը՝ երբ այնպիսի տուն կ'են կ'երթայ՝ ուր կերակրոյ քանի մը կաթնայ կամ պնակ միայն գտնուիլը մեծ բազր է, քանի մը հազար դահեկանի դաշնակ փնտուելու կ'ելլէ ։ Ասանկ անտեղի դաստիարակութեան թէ և արդէն իսկ հոտերն ելած են, բայց ինչ ընելնիս հասկնալու համար դեռ սպասելու ենք՝ որ մեր ազգային ընտանիքը բոլորովին դժոխք դառնայ ։

Այսչափս բաւական կը համարիմք, որովհետև Դաստիարակական աղջկան անուն գիրքը շատոնց 'ի վեր կայ, և կը հրաւիրեմք մեք ալ քրիստոնեայ ընտանիքները՝ որ ֆէնէլոնի այս անմահ գիրքը ուշադրութեամբ կարդան, փոխանակ այն զաղիր վիպագանութեանց՝ որոց բարոյական մ'աւանդելու ճանապարհը այնչափ վշալից է՝ վատ սիրահարութեան նկարագիրներով՝ այնպէս որ այսօր աղջիկներուն ո՛չ միայն բարոյականը կը խախտի, այլ և ֆիզիգականը, և մինչև իսկ տարածամ մահեր կը պատահին ։

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՆԻԹՈՅ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ

Ճարտարախօսին հարկաւոր կամ դոնէ պէտք եղած բնական եւ ստացական տրամագրութեանց վրայ խօսեցնէս ետքը՝ հիմայ ալ գործածել տալու կերպին վրայ պիտի խօսինք :

Ամէն միտք առանձին անձնաւորութիւն ըլլալուն համար, իւր յատուկ անհատականութիւնն ունի եւ իւր յատուկ կեանքը՝ որով ուրիշ իւր նմաններէն կը տարբերի : Բնական աշխարհի մէջ իրարու կատարելապէս նման բան չկայ, բայց աւելի եւս իմացական եւ ազատ արարածոց մէջ, Աստուծոյ աւելի եւս մեծ է տարբերութիւնը ազատութեան պատճառաւ, ազատութեան՝ որ ընդհանուր պայմանաց եւ միեւնոյն օրինաց ներքեւ այնչափ խաղեր կը զարձուէ : Ասկէ յառաջ կուգայ ինքնօրէնութիւն մտաւոր, որ իմացական կարգին մէջ

այն է՝ ինչ որ է պատասխանատուութիւնը բարոյական կարգին մէջ :

Որչափ որ մարդ մարդէ տարբեր է գործելու մէջ՝ խառնուածքներ, տրամադրութիւններ եւ դիրքեր տարբեր ըլլալուն համար, սակայն, որովհետեւ վերջապէս բոլորս ալ մէկ սեռէ՝ եւ սերունդէ՝ եմք, եւ մտաւորական եւ մարմնական գործարանաւորութեան կողմանէ ըստ հիման նոյն ենք, ուստի նման պարագայից մէջ հիմնապէս մէկ կերպ կը գործենք, թէ եւ ձեւերնիս տարբերի. ասոր համար երբ փորձառու հրապարակախօսներ ընդհանուր օրէնքներ ցոյց կուտան ճարտարախօսութեան՝ կրնան օգտիլ ամէն մարդիկ եւ կամ գոնէ շատերը: Ասոր համար է՝ որ, կրէ՛ Պօթ՛ն, կը համարձակիմ իմ փորձառութիւններս ամենայն անկեղծութեամբ պատանեաց առջեւ դնել, որպէս զի ճամբու վրայ մեր ոտքին զարնուած խութերը իրենց ալ չը զարնուին :

Հրապարակի վրայ խօսելը՝ շատ մը մարդոց կամ բազմութեան մը՝ որ կամ զիպուածով ժողովուած են կամ նըպատակով, խօսք ուղղելն է, որ շատ տարբեր պարագայներով եւ զանազան առարկայներու համար կրնայ ըլլալ ուստի ճառին ալ թէ՛ հիմը շատ կերպ չափաի կրնայ ըլլալ եւ թէ՛ ձեւը, Սակայն որովհետեւ ամէն տեղ առ հասարակ գործածելի պայմաններ կան՝ հետեւաբար ընդհանուր հրահանգ մը կրնանք տալ ամենուն համար ալ :

Հրապարակի վրայ անոր համար կը խօսինք՝ որ մեր ունկնդիրներուն զգացմունքը գրաւենք եւ մեր համոզումը անոնց ալ հաղորդենք, կամ ինչ նպատակ որ ունինք անոր վրայ մեղի պէս դգալ, մեղի պէս կամօնալ եւ մեղի պէս փափաքել տանք :

Ուրեմն, ուր որ խօսինք՝ եւ ինչ տեսակ ուկնդրաց տուչեւ որ խօսինք՝ պարագայներէ յառաջ եկած բան մը կունենանք վրան խօսելու, կերպ մը կամ ոճ մը կունենանք ըսելու, ծրագիր մը կունենանք խորհուրդնիս վրան չինելու, եւ վերջապէս կերպ մը շարադրութիւն եւ արտաստութիւն կունենանք ծրագիրնիս մարմնացունելու :

Ուստի յանպատրաստից ճառին մէջ ալ երեք բան կայ նկատելու :

Նախ՝ պատրաստութիւն ծրագրի, արդէն դէպքը նիւթը

պատրաստած ըլլալուն համար, կամ կազմակերպութիւն ճանձն՝ յորում նիւթը լիով կը բովանդակի:

Նրկորդէ՝ թղթի վրայէն ծրագիրը խօսողին զուտը տանել կամ տալել, ուր պէտք է գրուի կենդանի կերպով:

Նրորդէ՝ նոյն խնդրոյն կամ պատրաստեալ ծրագրոյն հետըզհետէ, որչափ կարելի է, կատարեալ կերպով մարմնացումը:

Նրբեմն առջի երկու դործողութիւնները մէկ կըլլան, երբոր ատենաբանը այնչափ յանկարծակի խօսելու կը բռնուի, որ բնաւ ծրագիրը գրելու եւ վրան մտածելու ժամանակ չունենար, Նրբոր ժամանակ ունենայ դործողութիւններն ալ պէտք է որ որոշուին:

Հիմայ այս երեք կէտերուն վրայ պիտի խօսինք:

ԳԼՈՒԽ Զ.

Մրագիր պատրաստել.

Մրագիր պատրաստելու համար ամենէն յառաջ խօսելիք նիւթոյն վրայ դիտութիւն պէտք է ունենայ խօսողը: Բայց ընդհանուր կերպով բան մը գիտնալը չա՛հ չունի: Մարդ կայ՝ որ չատ մը նիւթեր, վկայութիւններ՝ տեղեկութիւններ կու տանայ միտքը՝ բայց չը կրնար մէջ բերել: Նրբեմն ալ կը պատահի՝ որ խիստ շատ դիտողը կամ զլուխը շատ բան ունեցողը աղէկ խօսելու յարմարութիւնը չունենար: Գիտութեան եւ բառի չափազանց առատութիւնը երբեմն բռն կըլլայ մաքի եւ կը հեղձուցանէ, դոգմեո ուղեղը արեան առատ յորդուխէն կ'ընդարմանայ՝ չափազանց իւղի մէջ ճրագն ընկղմելով մարելուն պէս:

Ուստի խօսելիք նիւթոյն վրայ ինչ որ գիտենք՝ ամենուն ալ կարգ մը տալով սկսելու ենք, այն է ամէն ճառի մէջ բացատրելիք նիւթերնիս գլխաւոր եւ առաջին դադարաւոր կամ կեդրոնի տեղ դնելով՝ միւս ամէնը անոր ներքեւ շարելու ենք, այնպէս որ մէկ դործարանաւորութիւն մ'ըլլայ բոլոր ճառը. սիրա, դործարաններ, գլխաւոր անդամներ,

բաղկացութեան միջոցներ, եւ կենսական արեան շրջան ունենայ, որով լոյսը մեծ դաղափարէն իբրեւ 'ի վառարանէ բղկեալ շրջան ընդով՝ բոլոր մասանց, եւ նաեւ ծայրական անդամոց մէջ՝ մինչեւ վերջին մտածութեան եւ մինչեւ վերջին բառին վրայ արտուի, ինչպէս որ մարմնոց մէջ արիւնը սրտէն ելլելով բոլոր կազմուածոց մէջ կը տարածուի, եւ մինչեւ մորթին վրայ կենդանութիւն եւ դոյն կ'երևցունէ:

Ճառը կենդանացնելու կերպն այս է. որովհետեւ մէջը ճշմարիտ կամ բնական միութիւն պիտի թաղաւորէ, որ ներքին զարգացմանէ եւ ներքին շարժութենէ յառաջ կուգայ, եւ ոչ թէ անյարիր անդամոց չինձու բաղկացմանէն կամ մտահաճոյ յօդաւորմանէն:

Խօսքին մեռեալն ու կենդանին որոշուին այս բանն է: Մեռեալ ճառը խօսից չքեղ ոճէն եւ պերճութենէն մասնաւոր փայլ մը կրնայ առնուլ, բայց քանի մը վայրկեան ականջ հեշտացնելէ ետքը միտք բան չ'երթար եւ սիրա գոհ չըլլար: Այն հրապարակասօր՝ որ իւր նիւթոյն տէրը չէ, թափանցած չէ, վրան մտածելով իրեն սեփականած չէ՝ ուրիշներուն դաղափարները հայելիի պէս կ'օրինակէ՝ առանց վրան ջերմութիւն եւ կեանք յաւելցունելու: Գալիլադոյն եւ փոխառեալ կըլլայ այս կարգի ճառին շոյսը, որ լուսնոյ լուսի պէս հարկաւ աղօտ կըլլայ, եւ բնաւ ոչ կը տաքցունէ եւ ոչ կ'արգասաւորէ: Այսպիսի ճառին փայլքը հարկաւ ցուրտ եւ տժգոյն կըլլայ:

Այս կարգի ատենախօսք, երբ յանպարաստից խիլ խօսին, աւելի յիշողութեան զօրութեամբ կը խօսին՝ քան թէ խելքի եւ զգացման: Կարգացած կամ լսած բաներնէն հատուկտօր իմաստներ մէկէն 'ի մէկ կրնան մէջ բերել, եւ արդարեւ բաւական ալ հանճար կ'ունենան յիշածնին պոռոտախօսութեամբ հնչեցնելու: Բայց հիմնովին չեն դիտեր խօսածնին, ըսածնին ալ չեն հասկնար՝ ուր կը մնայ ուրիշին հասկցունել: Իրենց ձեռք առած նիւթոյն մէջ թափանցած չեն ըլլար, այլ անոր յարակից խել մը բաներով մտքերնին խճողած կըլլան, եւ դոց ու լեցուն դարանէ բան դուրս հանելու պէս դէմն ետզծը խառն 'ի խռն դուրս կուտան:

Այս կարգի ճառմաքանութիւնները պարզ կամ աւելի

ծիշքը պզտոր ջուր մ'են՝ որ վազած տեղերնին բառեր, եւ ցնորակն իմաստ եր միայն կը շարեն, եւ լսողներուն վըրայ զգուանք եւ դարչութիւն կը թափեն՝ մինչեւ ործացեալու աստիճան : Հազար անդամ աւելի աղէկ է՝ որ այսպիսի խօսողներ լռեն, որպէս զի ունկնդրութեան փափաքը չը խանդարուի : Շաղակրատները՝ որոց խօսքին մէջ իմաստ, եւ աղաղակներուն մէջ զգացմունք չկայ՝ խօսք լռելն ալ զղուելի կընեն :

ճառ մը այսպէս չըլլալու համար, պէտք է՝ որ ծրագըրլին վրայ աղէկ խորհուած եւ աշխատուած ըլլայ : Ով որ ծրագիրն յօրինել չը գիտեր, կարելի բան չէ՝ որ ազգու եւ կենդանի կերպով խօսի : Կըլլայ այնպիսին ճոռոմախօս, բայց ոչ բնաւ ճարտարախօս :

Տեմնենք՝ թէ ինչպէս կրնայ դրուել ճարտարախօսական դործոյն հիմը, որ ճառին համար այն է՝ ինչ որ է յատակագիծը ճարտարապետական շէնքի մը համար :

Հառի ծրագիրը վրայէ վրայ դրուելիք իրաց կարգն է . ուստի առաջ այս իրերը պէտք է ժողովել, թէ՛ եղելութիւն ըլլան եւ թէ՛ դադարաւորներ, եւ վերջը ամէն մէկը առանձին առանձին քննել՝ թէ ինչ յարաբերութիւն ունին ճառին բուն նիւթոյն կամ վախճանին հետ, եւ ասոր նայելով ամէնքը մէկէն իրարու հետ փոխադարձաբար ինչ յարաբերութիւններ ունին : Յետոյ նիւթոյն հետ յարմարութիւն ունեցողները դատել, եւ չը յարմարողները յապաւել, գլխաւոր դադարաւորն բոլորը լեցնել՝ անանկ որ նուիրապետական կարգի պէս յետեւառաջութեան ատտիճանները ճշգրտութեամբ պահուին իրենց կարեւորութեանը համեմատ : Բայց այս շարադիղմանէն կամ բարդելէն աւելի լաւը՝ պէտք է ջանալ՝ որ բոլոր նիւթերէն՝ ասպացուցութեամբ կամ վերլուծութեամբ մի միայն հարուստ դադարաւոր մը հանենք, որ ոչ միայն կեդրոնն ըլլայ, այլ եւ սկզբունքը բոլոր միւսոց : Բան մ'աղէկ բացատրելու կերպն այս է . զի բնութեան մէջ դոյացու թիւններն այս կերպով կ'արտադրին, եւ ճառ մը արժէք եւ աղբուրութիւն ունենալու համար իւր կենսական բղխմանը մէջ պէտք է բնականին նմանի :

Ապաքէն միտքը խորհելու եւ խորհածը բացատրելու մէջ բնական պաշտօն մը կը վարէ, նման տնկոյ՝ որ կը բուսաւ 1876 . ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ . ՏԵՏԻ Է .

նի, կը ծաղկի եւ կը պտղաբերէ: Մտքին կատարած պաշտօնը բարձր բան է, բայց այնպիսի օրինօք կը գործէ ինչպէս կենդանի էակները կը գործեն. եւ վերլուծելու, բաղադրելու, ապացուցանելու եւ խելամոտելու մեթոտները՝ որ իւր էական գործողութիւնքն են, գործարանաւոր էակաց կենդանական գործողը հանգունատիպ են, որք կը յառաջագային լուծման եւ թանձրացման, ընդարձակման եւ ամփոփման, լայնման եւ կծկման ճամբով:

Ուրեմն կատարելագոյն ծրագիրն այն է՝ որ ճառը կը կազմաւորէ ինչպէս բնութիւնը կենդանի էակը կը կազմաւորէ: Այս է խօսքին ճշմարիտ եւ բնական միութիւնը, եւ հետեւաբար կենդանական միութեան մէջ կայացեալ ճշմարիտ դեղեցկութիւնը եւ զօրութիւնն երեւան բերելու կերպը:

Այս, ամենէն լաւագոյն կերպն այս է. սակայն շատ անգամ նիւթոյն բնութեան եւ խօսելու տեղոյն պարագայից նայելով հազիւ կրնանք, ինչպէս որ պէտքն է, մօտենալ. ասկէ ծրագիր պատրաստելու երկամիտութեան մէջ քանի մը տարբերութիւններ երեւան կուգան, որ պիտի բացատրենք:

Երբեմն յանկարծ ժողովրդական յուզման մէջ խօսելու կը բռնուինք, ուր կարելի բան չէ ծրագիր շինելու ժամանակ գտնելը, պարագային եւ լիշտ հողմին հոսանքին նայելով պիտի խօսինք. այս ատեն ճարտարախօսութիւնն ալ լիթթորիկ մը կը դառնայ, որ յուզեալ ժողովրդեան կիրքէն կուրաբար կատղած դէմն եկածները տապալելու կ'ստանայ: Այս բնագոյական ճարտարախօսութիւնը՝ ուր հարկաւ իմացականութիւնը քիչ կըլլայ, բնութեան անսահմ զօրութեան կը նմանի: Նախախնամութիւնն է՝ որ բարեկարգ օրէնքներով՝ բնութեան զօրութենէն գոյացութիւններ կ'արտադրէ, կ'աճեցունէ եւ կը պահպանէ: Շոգիի բռնութիւնը կ'աթափն կը ձաթեցունէ, եւ շուրջը վտանգներ կը հանէ, բայց եթէ չափաւոր ըլլայ եւ խելօք գործածուի, յաջողակ ձեռքի տակ կանոնաւորապէս կը գործէ:

Ուստի յուզեալ եւ գրգռեալ ամբօխի առջեւ խօսողներուն, եւ ամբօխ հանդարտեցունելու կոչուած մարդոց հը-

րահանք չունինք տալու : Դժուար բան է այսպիսի պատահմանց մէջ ատենախօսին ինք ղինք պատրաստելը , զի մանաւանդ այնչափ աննախատեսութիւն կայ ասոնց մէջ որ պատրաստուիլը խառնակ ժամանակի մէջ կըլլայ : Ասանկ ատեն ինչ որ կրնաս ան պիտի ընես . եւ սովորաբար ով որ աւելի կըքոտ , աւելի բռնոն , եւ աւելի աղաղակող է՝ ան կը տիրէ : Բայց աւելի դէպքն է՝ որ կը տիրէ . Իրաց զօրութիւնը շատ անգամ մարդկային զօրութիւնը կը նուաճէ . ընենէն փրթած ապառաւ մ'է որ կը դլորի , հեղեղ մ'է որ դայրացմամբ կը թաւալի , հրաբուլիւս փրփուր մ'է որ կը հորդէ . ո՞վ կրնայ խափանել : Խելացութիւն ինքզինք պարտկելն է , չարն ինքերեն կ'անցնի կ'երթայ , եւ փոթորիկը հեռանալով հանդարտութիւնը կը տիրէ :

Իսկ կանոնաւոր ընկերութեան մէջ , որուն համար է խօսքերնիս , սովորական են պարադայները եւ կրնանք հոն խօսիլ : Այս տեսակ ընկերութեանց մէջ քաղաքական . կամ ազգային իրաց վրայ պիտի խօսինք՝ յորում կամ պահպանողական են ունկնդիրք կամ յարձակողական :

Երկրորդ՝ ատենաներ կան արդարութեան որոց մէջ ալ պիտի խօսինք մեր իրաւանց համոզելու կամ մեր դէմ եղած առարկութիւններ հերքելու համար :

Երրորդ՝ հասարակաց կրթարաններու մէջ խօսիլ կը պատահի , ուր կամ գիտուն մարդը կը խօսի ամէն աստիճանէ դումարեալ հասարակութեան մ'առջեւ՝ այս աշխարհի մէջ ընդհանուր կամ մասնաւոր կերպով վարուելու հարկաւոր կերպերուն վրայ , կամ եկեղեցւոյ պաշտօնեայն կը խօսի , յանուն Աստուծոյ , մարդոց վերջին վախճանին եւ անոր հաճեցու միջոցներուն վրայ :

Ուստի հետադիմներն ալ չորս տեսակ մարդիկ կըլլան . քաղաքական , ատենական կամ փաստաբանական , կրթական կամ ուսուցչական , բեմական կամ քարոզչական :

Այս չորս տեղերու մէջ ալ ամէն օր յանպատրաստից խօսել կը պատահի , եւ միշտ փրկաւէտ ազդեցութիւն կ'ընէ եւ թէ իրօք ճարտարխօսական ըլլան :

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ

Պարսկաստանի արքունեաց սովորութիւններն և արարողութիւնները երեք դարէ ՚ի վեր չափ փոփոխութիւն կրած չեն . իշխանազունք խիստ կանուխ իրենց կրօնքին գործնականները կը սովորին . երեք կամ չորս տարեկան եղած ատեննին քանի մի համառօտ տղօթքներ դոյ սորված կ'ըլլան : Կը սորվին՝ թէ իրենց մեծերուն , հաւասարներուն և իրենցմէ ստորիներուն հետ ինչպէս պէտք է վարուին : Արքունեաց այս սովորութիւնները խիստ մեծ կարեորութիւն ունին : Հինգ տարեկան տղայ մը մեծ ակումբներու մէջ հասակն առած մարդու չափ վեհաւճն կը կենայ : Եօթն կամ ութ տարեկան եղած ատեննին՝ իշխանազունք արաբերէն և պարսկերէն կարդալու կ'սկսին . այս լեզուաց այբուբէնը սորվելէն վերջը՝ ձեռքերնին Քորանը կուտան կարդալու համար . իրենց կրօնից պատուէրները , նա՛ մանաւանդ Շէյխ՝ կրօնքը Սէննէն զանազանող տարբերութիւնները խիստ լաւ կը սորվին : Յետոյ հռչակաւոր պարսիկ բանաստեղծից գործերը կը կարդան բանասիրութեան մէջ յառաջադիմելու համար . վերջապէս , քերականութիւն , տրամաբանութիւն , աստուածաբանութիւն և փիլիսոփայութիւն կը սորվին : Իշխանազունք մարմնամարզութեան ալ կը վարժուին . Եօթն կամ տասն տարեկան եղած ատեննին կրնան ձիավարել : Խիստ կանուխէն ալ կ'ամուսնանան .

Պարսից թագաւորը պարտաւորեալ է անկողնէն

խիստ կանուխ ելնել, և որովհետև միշտ հարկէ մէջ կը պառկի՝ ուր ոչ ոք կընայ մտնել, հոն կիներ կամ ներքիններ անոր կը ծառայեն, Հագուելէն վերջը մէկ կամ երկու ժամ հարկէ սրահը նստած կը մնայ: Իւր ամենասիրելի կանանց հետ խորհրդակցելէն վերջը՝ անկէ դուրս կ'ելնէ, երթալ մեծ պալատականներն իւր ներկայութեանն ընդունելու համար. մի և նոյն միջոցին իւր շղայքներն ալ իրեն կը ներկայանան յարգանքնին մատուցանելու համար. այս արարողութենէն վերջը Շահը նախաճաշ բերել կուտայ. թոր կերակուրները պալատան առաջին տեսչին հսկողութեան տակ կը պատրաստուին: Կերակուրները ընդհանրապէս յախճապակեայ ամաններու մէջ կը լեցուին, որովհետև մահմետական կրօնքը ոսկիէ կամ արծաթէ ամաններ գործածելը խստիւ արգելած է. բայց այս սովորութիւնը միշտ չեն պահեր. այս յախճապակեայ ամանները արծաթէ խուփ կ'ունենան, և առաջին տեսչին կնքովը կնքուած և գոցուած արկղի մը մէջ դրուած կ'ըլլան. այս արկղը գեղեցիկ շալով ծածկուած թագաւորին առջև կը հանուի. տեսուչն ալ կնիքը քակելով կերակրոյ պնակները դուրս կը հանէ, Միայն քանի մի իշխանազունք թագաւորին սեղանակից կ'ըլլան. առաջին բժիշկը միշտ ներկայ պիտի ըլլայ, որպէս զի եթէ թագաւորը անհանգստութիւն զգայ, կամ կասկածի՝ որ կերակուրները թունաւորուած են, կառնայ անմիջապէս դարման ընել:

Պարսից թագաւորը արքունեաց մէջ յատուկ իրեն համար պատմագիր մը և բանաստեղծ մ'ունի: Առաջինը, ինչպէս Նսթերի ատեն, պատմութիւնները կը գրէ, երկրորդն ալ բանաստեղծութիւններով թագաւորին մարդասիրութիւնը և առաքինութիւնները կը դրուատէ: Յէթ — Ալի — Շահ ծաղրածունքի ունէր՝ որոնք բոլորովին ազատ էին ուղածնին ընելու և ըսելու: Սովորութիւն է՝ որ այս ծաղրածուաց խեղկատա-

կութիւնները որչափ ալ չար ըլլան՝ բարեմտութեամբ մեկնուին, և նոյն իսկ թագաւորը անոնց ըսածը կը յարգէ: Քէրիմ — խան խիստ գուեհիկ բարբառ ունեցող ցեղէ մ'էր: Այս իշխանը օր մը պաշտօնակալները 'ի ժողով կը հրաւիրէ. խորհուրդ ըրած ատեննին՝ շուն մը կ'սկսի բարձրաձայն հաջել. կը հրամայէ իւր ծաղրածուին՝ որ երթայ շունին ըսածը լաւ մը հասկնայ՝ և գայ իրեն ալ իմացունէ: Պաշտօնակալք միապետին այս խեղկատակութեան վրայ կը ծիծաղին. ծաղրածուն կը հնազանդի. շանը ժօտենալով ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէ, վերջը Քէրիմ — խանին քով գալով՝ վեհաձնութեամբ թագաւորին կ'ըսէ. « Պէտք է՝ որ Ձեր վեհափառութիւնը իւր ցեղէն եղող պաշտօնակալները ղրկէ այն պարոնին ըսածը հասկնալու համար. խիստ գուեհիկ բարբառով մը կը խօսի, ես այն բարբառը չեմ հասկնար »: Միապետը կը խնդայ՝ ծաղրածուին իւր ցեղին լեզուն ծաղրելու խելացի կերպին վրայ, և կը վարձատրէ ալ:

Պարսկաստանի արքունեաց մէջ վիպասան մ'ալ կայ՝ յատուկ թագաւորին համար: Հանճար ունենալ պէտք է այս պաշտօնը յաջողութեամբ կատարելու համար, որովհետեւ պարսկները այնպիսի վիպասաններ ունին՝ որոնք խստ մեծ ճարտարութեամբ կրնան կեղծ պատմութիւններ կամ վիպասանութիւններ յօրինել: Այս վիպասանք այնչափ ճարտար են՝ որ պատմած ատեննին՝ պարագայից նայելով՝ եթէ ուրախանալ պէտք է՝ կուրախանան, եթէ բարկանալ և կատղիլ պէտք է՝ կը կատղին, եթէ աղաչել պէտք է՝ զգածեալ կնոջ պէս կ'աղաչեն: Մալքօլմ կը պատմէ՝ թէ երբ 1800ին Շիրազ կը գտնուէր, երկու անգղիացի ոտքի վրայ կ'ելնեն դուրս ելլելու համար՝ հաշակաւոր վիպասանի մը իւր վիպասանութիւնը պատմելու սկսած միջոցին: Վիպասանը խիստ կը վերաւորուի այս երկու եւրոպացւոց վարմունքին վրայ. իսկ Պ. Մալքօլմ իրեն կ'իմացունէ՝ որ այն

պարոնները պարսկերէն բառ մը չը հասկնալուն համար
դուրս ելլել կուզեն : « Կուզեմ որ կ'ենան , կ'ըսէ վի-
պասանը , պիտի տեսնէք որ ըսածներս այն պարոննե-
րն ալ պիտի հասկնան , թէպէտ և պարսկերէն չը դի-
տեն : » Երկու անդդիացիները կ'ստիպուին մնալու . բայց
վիպասանին ձեերէն , շարժումներէն և ձայնի զանա-
զան եղանակներէն՝ անոր բոլոր ըսածները կը հասկնան ,
և կը զարմանան կ'ափշին վիպասանին ճարտարութեան
վրայ : Վիպասանութիւն յօրինելու արհեստը Պարս-
կաստանի մէջ հարստութեան ճամբայ է , բայց խիստ
քիչերը կը յաջողին , որովհետեւ ճարտար վիպասան ըլ-
լալու համար՝ հանճար և ուսմունք պէտք է : Շատ
պատմութիւն գիտնալը չը բաւէր . պէտք է որ պատմու-
թիւնը նոր նոր ոճերու և ձևերու տակ մտնէ . վիպասանը
բանաստեղծական հատուածներ 'ի բերան ուսած պիտի
ըլլայ՝ անոնցմով իւր վէպը զարդարելու համար . թա-
գաւորին վիպասանը միշտ արքունեաց մէջ կը բնակի . թա-
գաւորին ճանապարհորդած ատեն հետը պիտի գտնուի
ճամբուն երկարութիւնը թագաւորին մոռցնելու և ա-
նոր հողին զուարթացնելու համար : Երբեմն ճիւղ-
պատմութիւն կը պատմէ , երբեմն Պարսկաստանի նախ-
կին պատերազմիկներուն , յայթուէթիւններն և քաջու-
թիւնները կ'երգէ , երբեմն ալ թագաւորին սովորա-
կան կեանքը կը նկարագրէ :

Ամեն բան կանոնաւորեալ է Պարսկաստանի արքու-
նեաց մէջ , մինչև իսկ հայեցուածները , խօսքերը և
շարժումները : Երբ թագաւորը նստած ըլլայ , իւր ար-
ղայքները , պալատեանները և պալատականները ոտքի
վրայ կը կենան ձեռքերնին խաչաձև բռնած : Երբ
թագաւորը անոնցմէ մէկուն հետ խօսիլ ուզէ՝ նախ կը
հրամայէ՝ որ յառաջ դայ : Երբ թագաւորը ինք իր վը-
րայ խօսի , միշտ երրորդ դէմք է , և սովորաբար այս
բառերով կ'սկսի . *Իսթաֆադէ* , կամ *Իսթաֆադէ* , *Է* *հրամայէ* :
Մեծ հանդէսներու մէջ՝ Պարսկաստանի արքունի

քը շքեղ տեսարան մը կը ներկայացունէ : Աւելի օտար կառավարութեան մը դեսպանին եկած ատենն է՝ որ Շահը իւր բոլոր շքեղութեամբ երևիլ կուզէ : Դեսպանը իւր ընկերներով և ուղեկիցներով, կ'ըսէ Մալքօլմ, պալատան ներքին՝ դռներէն միոյն կողմը կ'երթայ : Ներս մտած միջոցին՝ խիստ մեծ լուսթիւն կը պահուի, ձիերն ալ, որպէս թէ իմացած ըլլան, հազիւ թէ դըլ լուսնին կը շարժեն : Երբ դեսպանը ձիէն իջնայ, փոքրիկ որահ մը կը տանին զանի, ուր կառավարութեան գլխաւոր պաշտօնակալներէն մէկը կ'ընդունի դեսպանը, քանի մը վայրկեան սպասելէն վերջը, կ'իմացունեն՝ թէ Շահը իւր գահուն վրայ նստած է. դեսպանը անմիջապէս ընդունելութեան սրահը կ'երթայ : Այս փառաւոր սրահը՝ որուն յատակը դետնէն ութը ոտք բարձր է, կանոնաւոր ծառուղիներով և աղբիւրներով լեցուն պարտիզի մը մէջ շինուած է : Այս ծառուղիներուն երկայնութիւնը՝ իշխանազունք, պաշտօնեայր, ազնուականք, պալատականք և թագաւորին թիկնապահները կը շարուին : Այս շքեղ տեսարանը անմիջապէս կը նշմանայ երբ հայեցուածքները թագաւորին անձին վըրայ դառնան, որուն գահը և հանդերձները աղամանդներով ծածուած կ'ըլլան : Դեսպանը երկու անգամ խոնարհութիւն րնելով գահուն կը մօտենայ, և իւր և ներկայացուցած թագաւորին անունը կուտայ բարձրածայն : Շահը կը պատասխանէ . « բարի եկաք : » Դեսպանը սրահին մէջ կը նստի, թագաւորէն քանի մը քայլ հեռի Դեսպանը իւր դեսպանութեան վկայագրերը տուած ատեն՝ Շահը քաղաքավարութեամբ կը կրկնէ . « բարի եկաք » Շահը սովորաբար դեսպանին հետ առաջին տեսութեան ատեն քաղաքական գործոց վրայ չը խօսիր, այլ կը ջանայ՝ որ այնպիսի խօսքեր ընէ՝ որով դեսպանը զուարճացնէ (1) . Դեսպանին՝ Շահին բերած նուէր-

(1) Մալքօլմ կը պատմէ որ 1800 ին առաջին անգամ Պարսկաստան նանազարհորդած ատեն թագաւորին ներկայա-

ները որչափ ալ հարուստ ըլլան, Շահը բողբոջին ան տարբեր կը մնայ, բնաւ չը դարմանար, չ'ուրախանար. բայց դեռսպանին մեկնեւէն վերջը կ'սկսի այն նուէրներուն վրայ ուրախանալ :

Պարսից Շահերը օրինական աղօթքներնին կ'ընեն սովորական ժամերուն : Եթէ քիչ մը զանցառութիւն ընեն աղօթելու՝ ունեցած յարգանքնին և հարմարումնին կը նուագի : Երբեմն մայրաքաղաքին գլխաւոր միջկիթը կ'երթան աղօթելու, ուխտաւորութեան կ'երթան, որչափ որ ժամանակ ունենան, Պարսկաստանի մէջ թաղուած «*սուբ*» անձանց գերեզմաններուն : Որովհետեւ Ալիին, Հասանին և Հիւսէյնին գերեզմաններուն այցելութեան չեն կրնար երթալ, Թուրքիոյ սահմանին մէջ թաղուած ըլլալուն համար, ուստի անոնց ալ հարուստ նուէրներ կը ղրկեն : Շատ Շահեր կտակ կ'ընեն՝ որ մեռնենէն վերջը այն «*սուբ*» մարդիկսոց քով թաղուին :

Նեւեռի կամ գարնան գիշերահաւասարի տօնը խիստ հին ժամանակէ 'ի վեր կայ Պարսկաստանի մէջ. այս տօնը մահմէտական կրօնքի հակառակ է. Թուրք-

էն վերջը սրահին մէջ կը նստի. քանի մը վայրկեան անցնելէ վերջը՝ թագաւորը ծիծաղելով ըսէր է իրեն. «*Քաղաքական գործերու վրայ վերջը կը խօսինք. հիմա, Մալքօլմ, բանի մը վրայ կասկած ունիմ եւ հաւատալ չեմ ուզեր. ինձի ըսին՝ որ Անդղիոյ թագաւորը միայն մէկ կին ունի եղեր, ճշմարիտ է ասիկա*» : Մալքօլմ պատասխաներ է. «*Ճշմարիտ է, եւ քրիստոնեայ թագաւորը մէկէ աւելի կին չը կրնար ունենալ* : » Ուրեմն, ըսեր է, Շահը, «*ձեր թագաւորը հա՞րճ ունի*» : Ո՛չ, պատասխաներ է Մալքօլմ, «*Անդղիոյ թագաւորը իւր պարտքերէն չը չեղիր եւ ընաւ հարճ չունի*» : Շահը սկսեր է ինդալ եւ ըսեր է՝ որ ես այդպիսի սովորութիւն կեցած երկիր մը թագաւոր չեմ կրնար ըլլալ : Այս խեղկատակութիւնը կ'ըսէ Մալքօլմ, զիս զեւարճացնելու համար էր :

քերը չատ անդամ Պարսից թագաւորները և պարսիկները յանդիմանած են՝ զանոնք ամբարիշտ կոչելով այս տօնը կատարելուն համար . բայց պարսիկները բնաւ յանձն առած չեն այս ազգային տօնը բնաջինքն ընելու : Նէկրուսն օրը՝ Շահը՝ պաշտօնակալներով մէկտեղ , մայրաքաղաքէն կ'ելնէ և զօրաց հանդէս կ'ընէ : Գաղաքաց և գաւառաց գլխաւորները կուգան նուէրներ կը բերեն Շահին : Շահը բաւական օր բանակը կը մնայ , ուր ձիարշաւներ կ'ըլլան , ինչպէս նաև մայրաքաղաքին և տէրութեան գլխաւոր քաղաքներուն մէջ :

ՆԵՒԼԵՆԻ տօնը ամբողջ յէկ շաբաթ կը տևէ . աւելի
առաջին օրը հանդիսաւոր արարողութիւններ կ'ըլլան :
Այն օրը Շահը իւր աղամանդներով զարդարուած ըզ-
դեպաները կը հագնի . բոլոր պաշտօնակալք Իւն-Իւն հա-
գած Շահին կը ներկայանան , և իւր ձեռքէն նուէրներ
կ'ընդունին :

Պարսից Շահը այսօր բացարձակ միապետ է , ինչպէս էր կիւրոսի ատեն , իւր հրամանները միշտ օրէնք կը նկատուին . կամբը չափ և սահման չունի . ուղածը կ'ընէ և բնաւ պատռախանատուութեան ներքեւ չիցար . Բոլոր հպատակացը վրայ կենաց և մահու իշխանութիւն ունի . միայն իսլամները ունեցած պատուովն այս անսահման իշխանութեան չափ կրնան զննել :

Շահը աւելի ևս իւր ընտանեաց անդամնց վրայ լիաջօր իշխանութիւն ունի : Եթէ ուզէ իւր արդգականաց պաշտօններ կուտայ , կեանքերնին կը շնորհէ՝ եթէ յանցանք գործեն , կամ մեռցունել կուտայ : Պարսկաստանի մէջ բնաւ թագաւորական յաջորդութեան հաստատուն օրէնք չըկայ : Առաջները գերի կնոջ մի տղան կրնար թագաւորել՝ եթէ իւր հայրը ուզէր :

Բարեկամ ինչ էլ Բարեկամ ընդունելու Կերպ : Մարդ մը
կ'երթայ իւր բարեկամին տանը գուշակ կը զարնէ : բա

ընկամը կը հարցունէ . « Բիրելիս , ո՞վ ես — ես եմ :
— Ուրեմն , կը պատասխանէ , ես զքեզ հիմա չեմ կըր-
նար ընդունիլ , տանս մէջ քեզի տեղ չըկայ : Գեղի
պէս մարդը պէտք է որ մերժեմ եւ չընդունիմ . —
Խեղճը անմիջապէս կը մեկնի : Կ'սկսի գիշեր ցերեկ մը
տածել եւ տրտմիլ իւր բարեկամէն չընդունուելուն վը-
րայ . կը փափաքի անգամ մ'ալ երթալ անոր տունը :
Երկայն ատեն իւր մերժուելուն վիշտը քաշելէն վերջը
նորէն իւր բարեկամին տանը կը մօտենայ . կամաց մը
դրան կը զարնէ , զգուշանալով՝ որ բերնէն անքաղա-
քավար խօսք չը հանէ : — Ո՞վ է այդ , կը հարցունէ
տան տէրը . — Սիրելիս , կը պատասխանէ մարդը , դու
ես դրան զարնողը : — Որովհետեւ դու ես ես , այսօր
տունս մօտի . այս տունը երկու ես չը կրնար պարունա-
կել . Կրկին դերձանը ասեղին չը յարմարի . որովհե-
տեւ դու պարզ ես , այս ասեղին մէջ մօտի . երկուքն
ալ իրարու համար եղած են . բայց մալուխը աստղան
ծակէն չը կրնար անցնիլ :

Աճառ հայրը և անոց որդին . կամ Աճառը և Գոյը : Մարդ-
մը իւր ոսկւոյն դպելու չէր համարձակեր , հարուստ
էր , բայց հարստութիւնները վայելելէ կ'զգուշանար . անօ-
թութիւնը անցնելու չափ բան չէր ուսեր . բնաւ մէկուն
ալ ողորմութիւն չէր տար արժանիք եւ պատիւ վաստը-
կելու համար : Գիշեր ցորեկ ոսկին եւ արծաթը իրարու
վրայ դիզելու ետեւէ էր . ոսկին եւ արծաթը այս ազահ
մարդուն ձեռքին տակ բանտարկուած էին : Օր մը իւր
տղան գանձը դիզած տեղը կը պահուէր . հողին տա-
կէն կը քաշէ ամբողջ գանձը եւ սնտոի բաներու համար
կ'սկսի վատնել . գանձին տեղն ալ խոշոր քար մը կը
դնէ : Ոսկին երկայն ատեն տղային ձեռքը չը մնաց ,
մէկ ձեռքով առաւ , միւսովն ալ վատնեց , որովհետեւ
անառակ էր . Հայրը սրտին ցաւէն ինք քինք կուտէր :

Աւտու մը տղան իւր հօրը կըսէ . Հայր , ոսկին կենաց
պէտքերուն համար սահմանուած է . եթէ զայն պահել
ուզես միշտ , քարի հաւասար կ'ըլլայ : Ոսկին կը վաւ-
տըկինք միայն բարեկամաց հետ զուարճանալու հա-
մար . հարստութիւնը չը վայելելը՝ ոսկին հանքին մէջ կը
կենայ ըսել է : Այս կենաց մէջ բարեկամաց միշտ բա-
րիք ընել պէտք է՝ որպէս զի մահուընէդ վերջը զքեզ
օրհնեն : Ոսկիդ մահուընէդ վերջը հարկաւ երևան կու-
դայ : Մըջինին պէս դիզելէդ վերջը՝ նայէ՛ որ ուտես
գերեզմանին որդերէն ուտուելէդ առաջ :

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՊՕՍԻՒԷԻ

ՅՈՂԱԳՍ

ԾԱՆՕԹՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՒ ԱՆՁԻՆ

Պօսիւէի հռչակաւոր մատենագիր գաղղիացի արքեպիսկոպոսին պատուական գործերէն մէկն է այս գիրքը, զոր վանացոյ Ս. Ղևոնդեանց վարժարանի աշակերտներէն Պ. Առաքել Ա. Շարապիւսանեան պատանին թարգմանած է հայերէն լեզուի։ Գործոյն վրայ աւելի բացայայտ գաղափար մը տալու համար յառաջաբանը կը դնեմք։

Գործոյս հեղինակին, Պօսիւէի վրայ ներքող գրելէն մտքերնիս, արդէն իսկ յայտնի է սորա արժանիքը ապակէ յառաջ ճարտար գրիչներէ թարգմանուած քանի մը հատոր հեղինակութիւններով։ Մենք միայն պարտք կը համարիմք մեր այս ընտրած գործոյն վրայ քանի մը դիտողութիւններ ընել։

Մինչև Պաքօն և Տեքարթ՝ փիլիսոփայութիւն և աստուածաբանութիւն իրար խառնուած ըլլալով, այն՝ որ փիլիսոփայ էր՝ աստուածաբան ալ էր, և դարձաբար, աստուածաբանը՝ փիլիսոփայ ալ էր։ Պաքօնի և Տեքարթայ հետ փիլիսոփայութեան նոր թուականն ըս-

կըսաւ, որուն ժամանակակից էր Պօսիւէ ալ: Գիշտօ-
փայութիւնը բաժնուեցաւ աստուածաբանութենէ. կը-
րօնքն ալ որովհետեւ դրութիւններէ հնարուած դժու-
արութիւններէն արդէն յոգնած էր՝ երկուքին մէջ ե-
ղած բռնի և անբնական դաշնակցութիւնը առանց դը-
ժուարութեան լուծուեցաւ: Փիլիսոփայութիւնը քա-
ղաքէ դեռ նոր ճամբայ ելած՝ զօրաբանակի պէս այն-
չափ բարկ չէր, սակայն Պօսիւէ, թէ և երկուքին ան-
կախութեանն ալ սիրող, ծայրի պատերազմը տեսաւ:
Մալպրանշ յաջորդեց Տեքարթայ, բնադանցութիւնը
մտաւ կրօնից մէջ, և Տեքարթի դրութիւնը թշնամի
համբաւեցաւ կրօնից:

Պօսիւէ թէ և Տեքարթեան, բայց թէ՛ կրօնի և թէ՛
փիլիսոփայութեան ծայրայեղ ջանքերուն և խոտորմանց
միանգամայն ատեցող էր: Եւ երկուքը իրենց բնական
ուզողութեանը բերելու համար ամեն ջանք ըրած է իւր
բոլոր դրուածոց մէջ:

Տեքարթ մարդկային գոյութիւնը ստուգող կնիք
մը գտած էր, սա հռչակաւոր առածը՝ թէ ինչպէս և
բնական, որ նոր փիլիսոփայութեան, կամ արդեան
դպրոցի խորհրդանշանն է. Պօսիւէ աւելի հեռուն կ'եր-
թար այս մի և նոյն առածով: Խորհելոյ կարողութեան
վրայ հետազօտութիւն ընելով՝ գտաւ թէ մարդ զայն
յիւրմէ չունի, ուրիշէ կրնայ ունեցած ըլլալ, այսինքն
այնպիսի էակէ՝ որ ինքն ըստ ինքեան աննիւթ և անըս-
պառ ըլլալով՝ կարող է աղբիւր ըլլալ աննիւթ և անըս-
պառ սկզբան. ուստի և աղաղակեց. եւ ինչպէս, որքան
Սպարտան էր:

Սյս սկզբան կամ առածին բացատրութիւնն է ա-
հա այս գիրքը, յորում բարեյիշատակ Հեղինակը գոգ-
ցեա իւր ուրիշ գործոց և ճառից մէջ ունեցած անհո-
նայ և աներկիւղ դիրքը բոլորովին կը կորսնցու-
նէր: Բայց աստիճանի փափկութեամբ և խնայելով կը
վերլուծէ մեր ծանօթութեանց տարերքները, և կը

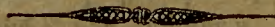
քննէ հոգևոր կարողութիւնները . Ոչ թէ պատիր փայլմամբ՝ ձեռք առած նիւթոյն երեսը միայն ցուցնելով կանյցնի , այլ մինչև խորը թափանցելով . պարզ՝ բայց կատարեալ խօսած է : Չէ մտած այնչափ տաղտկալից բարակութեան և միլիոնաւոր անօգուտ դաղափարներու անծայր շղթայի մէջ , ինչպէս վերջին ատեններ սկովտական դպրոցները հոգեբանութեան մէջ կ'ընեն : Պօփուէի քայլը ազատ է , և յսկըռունքէ դէպ 'ի եզրակացութիւնները թէպէտ և ոստնելով՝ սակայն առանց անկման անցած է :

Բոլոր գործը հինգ գլխոց բաժնած է . առաջին երեք գլխոց մէջ մարդուս հոգւոյն և մարմնոյն և երկուքին միացման վրայ խօսելով՝ գրեթէ ճիշդ մարդակազմական փիլիսոփայութիւն մը գրած է . չորրորդ գլխով Աստուծոյ վրայ խօսած է , հիմը հոգեբանութենէ առնելով . այս ալ ճիշդ հոգեբանական աստուածաբանութիւն մ'եղած է . հինգերորդ գլխոյն մէջ մարդուս անասուններէ ունեցած տարբերութեանց վրայ խօսած է , որով մարդուս արժանապատուութիւնը հերքող զգայապաշտ փիլիսոփայից ջանքերը ցրուելէ զատ , շատ գեղեցիկ և բարոյական եզրակացութիւնն եղած է այսպիսի գործոյն՝ որուն նպատակն է մեղի ճանչցունել՝ թէ մենք մարդ ենք և ոչ անասուն , և իբրև մարդ զլստուած ճանչնալու ենք :

Այսպիսի սխրալի գործ մը իրաւամբ արժանի էր գտնուիլ ամեն աշակերտաց ձեռք , որ իմաստասիրութեան փափաք կ'ընեն , բայց՝ շատ անգամ , դժբաղդաբար , կամ տգէտ , կամ անբարեմիտ դասախօսի ձեռք իյնալով՝ դրութեամբ կիյնան մոլորութեան մէջ : Գաղղիոյ վարժարաններու մէջ իմաստասիրութեան պարապելու աշակերտներուն առաջին անգամ այս գիրքը ձեռքերնին կ'ուտան , և իբրև մի միայն ճշմարիտ ճառ փիլիսոփայութեան կը պատուիրեն գոց սերտել :

Շատ փափաքեցայ ես աշայսախի կարևոր գիրք
մը հայերէնի թարգմանել դաղղիներէն լեզուն աւար-
տելու վերջին ժամանակներուս մէջ, և կատարեցի:
Թերութիւնները համբալի են, օգուտն աղգին ժան-
կտւոյն:

Այս գրքին գինն է կէս արծաթ մէծիտ, եւ կը
գտնուի Կ. Պօլիս Գալաֆեան եղբարց գրատունը:

ՅՈՅՍԸ կերելի ամիսն ամբամ մը 64 երեսէ Քաղկա-
ցեալ տետրով մը • գինն է ամեն տեղւոյ համար մէկ տա-
րին երեք արծաթ մէճիտիէ , վեց ամսուան համար՝ եր-
կու արծաթ մէճիտիէ առանց ծախուց ցանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յարաբերութիւն ընելու համար պէտք է
Խղթակցիլ յանուն խմբագրութեան :

Ս Յ Ո Ր Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Ր

Կ• ՊՕԼԻՍ• ՄԵԾ• Կարապետ Էֆ• Եազմահեան• Եէնի
Ճամի ֆողոց• Թիւ 8
ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ• Մ• Յովհաննէս աղա Եազըհեան
ԱՏԱԲԱԶԱՐ • Յովհաննէս աղա Սէտէճեան
ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՕԼԻՍ• Թորգոմեան ընկերութիւն

